

Підтримку надає:

Федеральне міністерство
продовольства і
сільського господарства

на підставі рішення
Німецького Бундестагу

Німецько-український
агрополітичний діалог

Агрополітичний звіт

APD/APB/02/2023

Виклики та потенціал подальшого сталого розвитку середніх та великих аграрних підприємств в Україні

Світлана Литвин, Максим Гопка

Київ, лютий 2023 року

Виконавці

Оперативний партнер

Про проект «Німецько-український агрополітичний діалог» (АПД)

Проект «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)» реалізується за підтримки Федеральним Міністерством продовольства та сільського господарства (BMEL) з 2006 року і наразі до 2024 року та за його замовленням через виконавця ТОВ ГФА Консалтинг Груп, а також робоче співтовариство, яке складається з ТОВ ІАК Аграр консалтинг (ІАК), Лейбніц-Інституту аграрного розвитку в країнах з перехідною економікою (ІАМО) та ТОВ АФЦ Агрікалчер енд Файненс Консалтантс.

Реципієнтом проекту виступає Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України «Дорада». При реалізації важливих заходів для розвитку ринку землі, використання державних земельних площ та приватизації АПД працює у кооперації з ТОВ з управління та реалізації земель (BVVG). Бенефіціаром проекту виступає Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Проект має підтримувати Україну в питаннях розвитку сталого сільського господарства, ефективної переробної промисловості та підвищення міжнародної конкурентоспроможності відповідно до принципів ринкової та регуляторної політик та з урахуванням потенціалу розвитку, який виникає в рамках Угоди про Асоціацією між ЄС та Україною. З цією метою Проект має надавати інформацію про німецький, зокрема, східнонімецький, а також міжнародний, європейський досвід з розробки рамкових аграрно-політичних умов, а також з організації відповідних аграрно-політичних установ.

www.apd-ukraine.de

Автор

Світлана Литвин, Максим Гопка

Дисклеймер

Це дослідження публікується за відповідальності Німецько-українського агрополітичного діалогу (АПД). Будь-які точки зору та результати, висновки, пропозиції чи рекомендації в дослідженні належать авторам і не обов'язково збігаються з думкою АПД.

ЗМІСТ:

Резюме	4
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
Розділ 1. Короткий огляд ролі середніх та великих підприємств в виробництві та експорті аграрної продукції, досвіду та перспектив торгівлі з ЄС.....	8
Розділ 2. Проблеми сталого розвитку та ризику невикористання принципів сталого розвитку в сільському господарстві України.....	11
Розділ 3. Усвідомлення проблем сталого розвитку в сільському господарстві України.....	17
Розділ 4. Впровадження аграрних підприємств у сферу сталого розвитку до початку війни та під час неї	26
Розділ 5. Інвестиційні потреби українських великих та середніх аграрних підприємств.....	35
Розділ 6. Рушійні сили інвестицій та ініціатив сталого розвитку	41
Розділ 7. Сертифікація сталого розвитку та розкриття інформації	46
Розділ 8. Процес підготовки українських аграрних підприємств до європейської інтеграції в плані сталого розвитку.....	48
Розділ 9. Якими є поточні (або ж, якщо важко оцінити, тоді довоєнні) результати інвестицій українських аграрних підприємств у сталий розвиток.....	53
Розділ 10. Оцінка потенціалу, існуючих викликів при запровадженні підходів сталого розвитку після закінчення війни та управління ними	59
Додаток 1. Анкета для проведення глибокого інтерв'ю з експертами аграрного ринку на тему «Виклики та потенціал подальшого сталого розвитку середніх та великих аграрних підприємств в Україні»	66

Резюме

Для українського аграрного ринку є характерним велика кількість підприємств зі значним земельним банком. Відповідно великі та середні підприємства виробляють більшість сільськогосподарської продукції в Україні. Так, господарства, які мають більше 1 тис. га зібраної площі зернових та зернобобових (відповідно належать до великих та середніх підприємств), зібрали 65% всього валового збору в 2021 році.

Відповідно великі та середні аграрні підприємства відіграють важливу роль в виробництві, експорті та в цілому в функціонуванні аграрного ринку. І саме вони перші в Україні розпочали запроваджувати стандарти сталого розвитку, найбільше вкладають в досягнення цілей сталого розвитку та мають найбільші плани щодо збільшення обсягів торгівлі з країнами Європейського Союзу.

Варто зазначити, що Асоціація «Український клуб аграрного бізнесу» об'єднує великі та середні аграрні підприємства, а також постачальників різноманітних ресурсів (ЗЗР, насіння, техніки, запчастин тощо). Відповідно опитування проводилося серед членів Асоціація і подальші висновки зроблені на основі бачення учасників опитування.

Серед найбільших проблем сталого розвитку опитувані експерти зазначають зміну клімату, забруднення землі, води та повітря, а також корупцію. При цьому найбільші ризики за недотримання принципів сталого розвитку мають репутаційний характер.

Якщо порівнювати застосування принципів сталого розвитку в аграрних підприємствах в порівнянні з підприємствами в інших галузях, то опитані експерти вважають, що саме аграрна сфера найбільше переймається цими. Це пов'язано зі специфікою даної галузі: правильне використання ресурсів на пряму впливає на результативність. Якщо порівняти степінь використання принципів сталого розвитку українських аграрних підприємств з європейськими, то українські реалії значно уступають.

Одноставних відповідей щодо нормативних актів, що регулюють сталий розвиток України, отримати не вдалося. Зазначено декілька нормативних актів, але в формулюваннях не звучить вислів «сталий розвиток», йдеться про певні екологічні стандарти.

На думку експертів, ситуація з обізнаністю щодо сталого розвитку в переважній більшості підприємств знаходиться на низькому рівні або зовсім відсутня. Виключення становлять хіба що великі компанії, які в силу специфіки своєї діяльності (експорт, співпраця з міжнародними фінансовими установами, публічність тощо) вже використовують принципи сталого розвитку. Відповідно саме агрохолдинги найбільш зацікавлені в вирішенні проблем сталого розвитку. Щодо цього питання думка всіх опитаних була одностайна.

До початку війни великі та середні аграрні підприємства, які дотримувалися принципів сталого розвитку, активно запроваджували екологічні, соціальні та економічні аспекти стійкості. Однак війна суттєво змінила ситуацію. З початком війни вклад в сталий розвиток загальмувався, адже на перше місце вийшло питання фінансового виживання господарств. І якраз під час війни менше приділяється увага технологіям, а більше – власним працівникам, пайовикам та місцевим громадам, а також на підтримку ЗСУ. Також аграрії змушені швидко міняти алгоритми роботи через виклики, спричинені війною.

На думку експертів, серед інвестиційних потреб українських великих та середніх аграрних підприємств на перше місце виходить відновлення потенціалу для підвищення врожайності сільськогосподарських культур та підвищення продуктивності тварин, що були значно знижені внаслідок низької ліквідності українських аграрних підприємств під час війни. Також відчувається гостра потреба в відновленні інфраструктури та налагодження роботи експортної логістики, в тому числі новими альтернативними шляхами.

Основною рушійною силою, що спонукає українські аграрні підприємства запроваджувати ініціативи сталого розвитку, на думку респондентів є можливість реалізації продукції глобальним компаніям або ж на експорт в країни ЄС. Однак необхідність залучення додаткового іноземного капіталу також стимулює до переходу до принципів сталого розвитку.

Головними перешкодами для впровадження сталого розвитку експерти зазначили війну, брак знань, недовіра до держави та корупція, брак фінансових ресурсів та програм заохочень.

Щодо процесу підготовки українських аграрних підприємств до європейської інтеграції, то експерти оцінюють його поки що як доволі неактивний, поступовий. Ця тема постійно піднімається, однак немає чіткого розуміння. При цьому чіткого розуміння, чи прискорила війна цей процес, чи сповільнила, немає. Аналогічна ситуація з оцінкою готовності українських аграрних підприємств слідувати вимогам Зеленої угоди. Потрібні додаткові заохочення, роз'яснення.

Тому українському уряду для прискорення процесу адаптації вимог Зеленої угоди/САП ЄС на українських аграрних підприємствах потрібно змінювати українське законодавство та робити це з врахуванням українських реалій, а потім доносити їх принципи як до українських аграрних підприємств, так і до кінцевих споживачів.

Великими аграрними підприємствами вже зроблено немало в плані сталого розвитку. Головні досягнення стосуються точного землеробства, площ земель під нульовим обробітком, органічного виробництва, інвестицій в біоенергетику та сільську інфраструктуру.

Практично у всіх респондентів є розуміння, що в українського аграрного бізнесу немає інших варіантів, як запроваджувати принципи сталого розвитку після закінчення війни, щоб мати можливість інтегруватися в ЄС. Це буде тривалий, складний та дорогий процес. І тут буде величезна купа викликів різного роду, з якими необхідно буде боротися. До цих викликів відносяться відсутність чіткого розуміння сталого розвитку агровиробниками та необхідність донесення цієї інформації, встановлення чітких цілей сталого розвитку для кращого розуміння, достатнє фінансування, розмінування сільськогосподарських земель, доопрацювання законодавчої бази, здобуття нового досвіду та знань, наявність інструментів мотивації.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

В дослідженні брали участь представники великих та середніх українських аграрних холдингів, а також ресурсних компаній, які здійснюють забезпечення засобами виробництва сільськогосподарські підприємства. Представники цих компаній відповідальні за сталий розвиток. В ході глибинного інтерв'ю їх просили зробити оцінку впровадження принципів сталого розвитку до початку війни та під

час війни, а також виклики та потенціал подальшого впровадження принципів сталого розвитку, особливо на фоні подальшої інтеграції в Європейський Союз. При чому було прохання висвітлювати вищеперераховані питання не лише на основі власних підприємств, а також робити оцінку в цілому по Україні. Інтерв'ю проводилося онлайн щонайменше протягом 30 хвилин, так як під час війни в Україні співробітники компаній перебувають фізично в різних регіонах України і закордоном. Опитувальник знаходиться в додатку 1.

Таблиця 1. Компанії та їх представники, що брали участь в опитуванні

Компанія	Прізвище та ім'я	Посада	Сайт
Агропросперіс	Іванченко Віталій	Директор з інновацій	https://www.agroprosperis.com/
Астарта	Берещенко Юлія	Директор з розвитку та зв'язків з інвесторами агропромхолдингу	https://astartaholdig.com/
Континентал Фармерз Груп	Шмідік Нонна	Директор департаменту комунікацій та соціальних проектів	https://cfg.com.ua/
Harveast	Алавердова Тетяна	Комерційний директор	https://harveast.com/
ІМК	Лісітса Алекс	Генеральний директор	https://imcagro.com.ua/ua/
Агрейн	Мамін Павло	Директор "Консалт Агро", агрогрупи "Агрейн"	https://www.facebook.com/agrain.com.ua
ЛНЗ	Якшин Сергій	Перший заступник голови наглядової ради з правових та земельних питань	https://www.lnz.com.ua/
Агротрейд	Овсяннік Олександр	Заступник директора з операційної діяльності	https://agrotrade.ua/
Баришівська зернова компанія	Радовенюк Євген	Генеральний виконавчий директор	http://www.grainalliance.com/ua/
Галс – Агро	Кравчук Сергій	Генеральний директор	https://gals-agro.com/
Cygnnet Agrocompany	Шилюк Ігор	Генеральний директор	https://cygnnet.ua/ua/
Syngenta	Смовж Тетяна	Керівник відділу сталого розвитку компанії Syngenta	https://www.syngenta.ua/
Bayer	Гусєва Наталія	Менеджер по роботі з державними органами компанії	https://www.bayer.com/uk/ua/ukraine-home
AGR	Корицька Світлана	Директор з корпоративних відносин	https://agr-holding.com/
Nor-estagro	Лисак Артем	Директор з розвитку бізнесу	http://nor-estagro.com/

BASF	Алексеева Оксана	Public Government Affairs Manager BASF Agricultural Solutions	https://www.basf.com/ua/uk.html
Агроміно	Омельченко Світлана	Фінансовий директор	https://www.agromino.com/
Козятинський м'ясокомбінат	Бугаєнко Сергій	Фінансовий менеджер групи Україна та спеціаліст із сталого розвитку	https://kpp.org.ua/
Агро-регіон	Іванішин Тарас	Менеджер зі сталого розвитку	https://agro-region.com/
УКАБ	Сластьон Роман	Генеральний директор	https://www.ucab.ua/ua

Розділ 1. Короткий огляд ролі середніх та великих підприємств в виробництві та експорті аграрної продукції, досвіду та перспектив торгівлі з ЄС

Для українського аграрного ринку є характерним велика кількість підприємств зі значним земельним банком. Згідно даних Державної служби статистики України, в 2021 році було 39 301 підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя. 12% з них мали земельний банк від 1 до 5 тис. га, 2% - більше 5 тис. га. При цьому підприємства, що мають від 1 до 5 тис. га обробляють 49% загальної площі сільськогосподарських угідь, а господарства, що мають більше 5 000 га – 25%. Варто врахувати, що доволі часто агрохолдинги оформлені як група підприємств, тому сміливо можна стверджувати, що 74% загальної площі сільськогосподарських угідь обробляються великими та середніми підприємствами.

Таблиця 1. Розподіл підприємств за площею сільськогосподарських угідь, яка була у власності та користуванні у 2021 році

	Кількість підприємств		Площа с/г угідь	
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. га	у % до загальної площі с/г угідь
Підприємства, що мали с/г угіддя, га	39 301	100	20 823	100
до 5,00	1 766	5	6	0
5,01–10,00	1 827	5	14	0
10,01–20,00	3 036	8	47	0
20,01–50,00	9 460	24	353	2

50,01–100,00	5 167	13	374	2
100,01–500,00	9 371	24	2 290	11
500,01–1000,00	3 228	8	2 314	11
1000,01–5000,00	4 845	12	10 150	49
більше 5000,00	601	2	5 274	25

Джерело: Державна служба статистики України

Відповідно великі та середні підприємства виробляють більшість сільськогосподарської продукції в Україні і з більшою ефективністю. Так, господарства, які мають більше 1 тис. га зібраної площі зернових та зернобобових (відповідно належать до великих та середніх підприємств), зібрали 65% всього валового збору.

Таблиця 2. Групування підприємств за розмірами зібраної площі зернових та зернобобових культур у 2021 році

	Кількість підприємств		Обсяг виробництва (валовий збір)		Урожайність, ц/га
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. т	у % до валового збіру	
Всі підприємства	32 403	100	69 689	100	59,3
до 1 тис. Га	29 319	90	24 365	35	50,2
1-2 тис. Га	1 938	6	15 567	22	57,9
2-3 тис. Га	604	2	8 978	13	61,5
більше 3 тис. Га	542	2	20 778	30	70,4

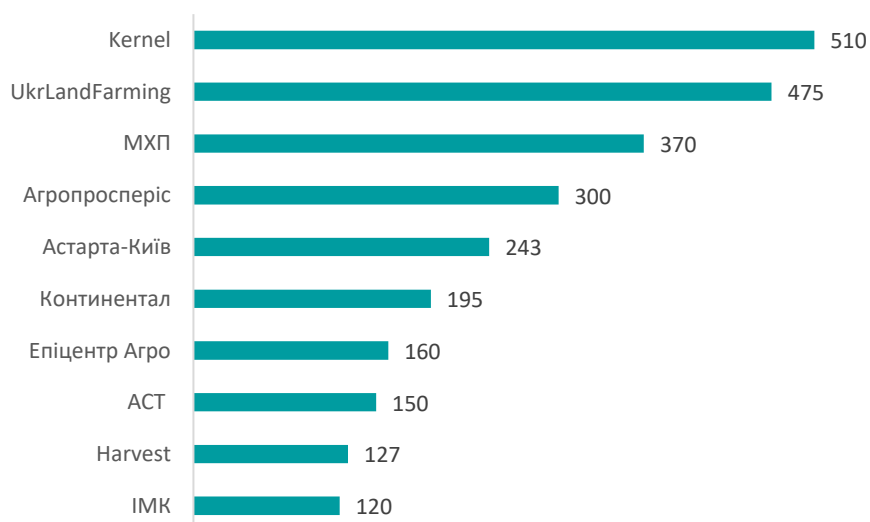
Джерело: Державна служба статистики України

Для агрохолдингів є характерний земельний банк від 10 000 га, який розбитий на кластер, а діяльність ведеться в кількох регіонах України. В своїй структурі вони мають керуючу компанію з відповідним керівництвом - правлінням, директорами за напрямками, відділами, в т.ч. IT або GIS відділ, відповідальний за напрямок точного землеробства. Кластер - це виробничі одиниці, де здійснюється виробництво/виращування сільськогосподарської продукції. У більшості кластерів є самостійні підрозділи, які забезпечені власним керівництвом, агрономами, інженерами, спеціалістами в галузі точного землеробства, парком техніки, відповідно до земельного банку. Часто в структурі агрохолдингу, як окремої юридичної особи, є елеватори (з під'їзними рейками, перевалочними пунктами тощо), тваринницькі ферми, переробні підприємства, комбикормові заводи, сади тощо. При вирощуванні сільськогосподарських культур (кукурудзи, ячменю,

пшениці, соняшнику та ін.) вони орієнтовані на експорт – через власні торговельні структури, трейдерів або прямі поставки за кордон.

Завдяки необхідності управління великими активами, земельним банком, парком техніки, персоналом, ресурсами для виробництва (засоби захисту рослин, насіння, паливно-мастильні матеріали, добрива) агрохолдинги є лідерами у використанні та впровадженні ІТ-технологій та технології точного землеробства – диференційоване внесення та посів, GPS-контроль та автопілоти, електронні карти, супутникові знімки, системи управління підприємствами тощо. Слід зазначити, що більшість підходів до впровадження є комплексними, з аналізом даних та їх використанням у своїй роботі.

Графік 1. Найбільші агрохолдинги України та їх земельні банки, тис. га

Джерело: Latifundust

Середні сільськогосподарські підприємства мають земельний банк - від 1 000 до 10 000 га, в переважній більшості без поділу на самостійні кластери. Дані підприємства переважно обробляють землю в межах однієї області або двох суміжних областей України. Доступ до фінансування та банківського кредитування залежить від фінансових показників компаній. Орієнтована як на експорт (продаж зерна від трейдерів), так і на внутрішній ринок, збут продукції на переробні підприємства. Більшість із них мають одну матеріально-технічну базу з парком техніки відповідно до площі оброблюваних земель, резервуарами для зберігання паливно-мастильних матеріалів та приміщеннями для інших ресурсів тощо. У своєму складі можуть мати силоси (ємністю 10 тис. т), молочно-товарні ферми, сади.

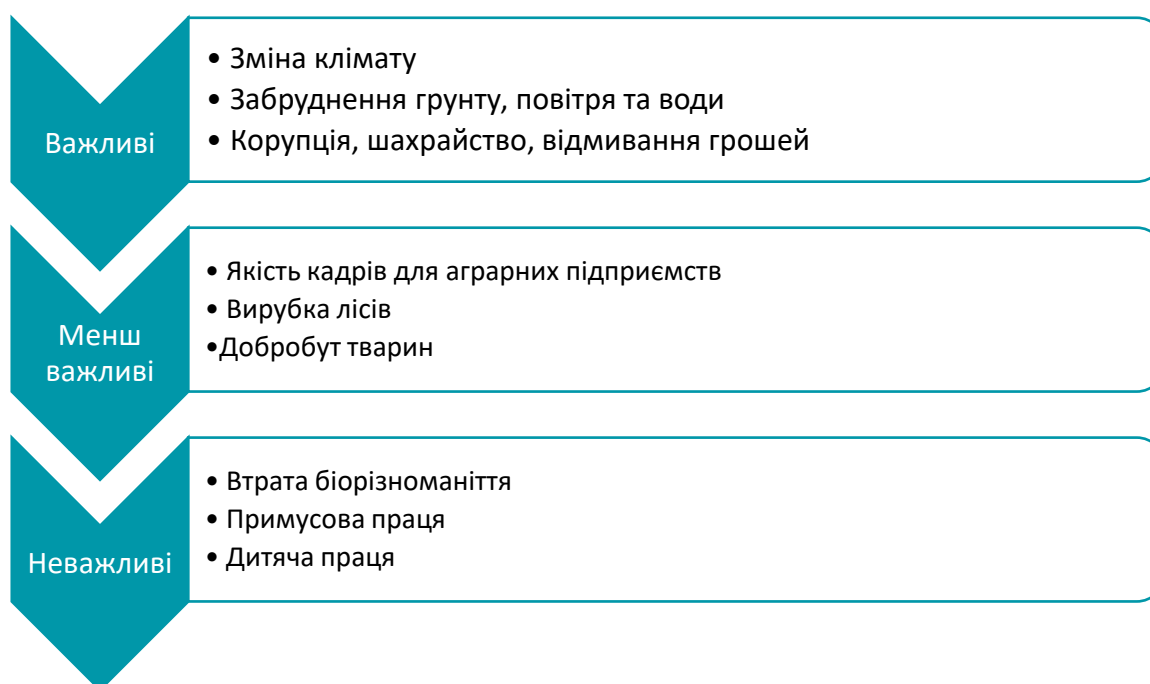
Враховуючи вищенаведені факти, можна стверджувати, що саме великі та середні аграрні підприємства здійснюють найбільші обсяги українського експорту. І саме вони перші в Україні розпочали запроваджувати стандарти сталого розвитку, найбільше вкладають в досягнення цілей сталого розвитку та мають найбільші плани щодо збільшення обсягів торгівлі з країнами Європейського Союзу.

Розділ 2. ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА РИЗИКИ НЕВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

Проблеми сталого розвитку в Україні

Респонденти виділили наступні проблеми сталого розвитку, які спостерігаються в Україні. Проблеми розміщені в порядку зменшення їх актуальності в Україні на думку експертів.

Схема 1. Ступінь важливості проблем сталого розвитку для українського аграрного ринку на думку експертів

Кліматичні зміни. Даний фактор аграрії відчують весь час і це змушує аграрних виробників змінювати свої технологічні процеси, а також сівозміни.

Забруднення води, ґрунту та повітря. На першу місці респонденти відзначають забруднення ґрунтів, однак даний фактор з'явився вже під час ведення війни та пов'язаний з замінуванням територій та наявністю залишків снарядів, а також частково через використання пестицидів. Далі відзначається стан води, а також її доступність. Особливо гостро питання стоїть на півдні України, де є необхідність в додатковому зрошенні. Найменшу забрудненість відзначають в повітрі і навіть не забрудненість, а виділення парникових газів.

Корупція, шахрайство, відмивання грошей. Дана проблема все ще присутня в Україні і вона негативно впливає на розвиток країни. В першу чергу зазначається наявність в Україні тіньового ринку, який працює без сплати відповідних податків, а також корупційна складова контролюючих державних органів.

Якість кадрів для аграрних підприємств. Респонденти відзначають низьку якість підготовки кадрів для аграрних підприємств, хоча в останні роки ця динаміка стає більш позитивною.

Погані умови праці. Жоден із респондентів не виділив це як проблему сталого розвитку. На думку респондентів, Україна вже пройшла цей етап.

Вирубка лісів. Респонденти відмітили, що вирубка лісів лише регіонально торкається України, її не можна виділити як проблему сталого розвитку глобального формату.

Добробут тварин. Дане питання поки що не є актуальною для України, що може бути пов'язано з обмеженою обізнаністю.

Прямі репліки учасників опитування щодо актуальних проблем сталого розвитку

Кліматичні зміни.

«Зміна клімату присутня і ми це бачимо по роботі з різними культурами в різних регіонах України. В зв'язку зі зміною клімату деякі культури вже взагалі не можна вирощувати. Наприклад соя, яку на більшості території України вже не можна вирощувати, лише на західній Україні. Це саме стосується ріпаку. В силу того, що відбуваються зміни клімату не може бути висіяний згідно технології в кінці серпня, бо немає вологи».

«До війни опікувалися наступними проблемами сталого розвитку, в основному кліматичними змінами, які змушують змінювати виробничі практики».

«Зміна клімату – факт, являється проблемою. Південь України стає все більш посушливим, без зрошення ми там багато не заробимо скоро. Але спочатку його потрібно відвоювати».

Забруднення води, ґрунту та повітря.

«Стан ґрунтів в контексті ведення війни зараз пов'язані з замінуванням, рештками бомбордувань. По ґрунту будуть величезні проблеми після закінчення війни, бо на третині нашої території велися або ведуться активні бойові дії».

«По забрудненню ґрунтів, то ще стосується пестицидів, десь частково це може бути. Там можуть бути певні нюанси, бо наука говорить, що деякі із них мають використовуватися не частіше, ніж раз в 3 роки. У нас, виходячи з практики, все ж таки в багатьох випадках цього не дотримуються».

«Забруднення води є проблеми по всій території України, незалежно від того чи це сільська чи несільська місцевість: стічні води, контроль викидів тощо».

«На жаль, ще вилив хімічних речовин з заводів, де ще не перейшли до сталого виробництва».

«Питання доступу до води для зрошення. В нашому регіоні є проблема з джерелом води. Ми аналізували, скільки площ ми можемо зробити під зрошенням, то ми обмежені в воді. Є водойми, але кількість води, яка необхідна для зрошення, вона обмежена. Ми порахували, що якщо ми зробимо інвестицію в зрошення і поставимо зрошувальні системи, там, де є вода, ми зможемо покрити зрошенням 1,5-2 тис. га землі, що є 5-7% від нашого земельного банку».

«Були проблеми з меліорацією в Миколаївській області, там була забруднена вода. Якщо підприємства, які скидають забруднюючі речовини в воду, а господарства використовують її для зрошення, то вирощують не то що не органічну продукцію, а можливо не можна вирощувати продукцію і для нехарчових цілей».

«Щодо забруднення води, є певні питання щодо внесення добрив біля ставків. Інколи є історії, коли не дотримуються санітарної смуги, яка прописана в

законодавстві в залежності від того, яка площа «водного дзеркала» і добрива частково попадають».

«Повітря можна розглядати з точки зору парникових газів. Якщо говорити про рослинництво, то основне їх джерело – це добрива. В більшості випадків ми їх недовикористовуємо або ж не перевищуємо норми, які затверджені в ЄС».

Корупція, шахрайство, відмивання грошей.

«Вона є на місцях, не всі робітники розуміють, що потрібно перелаштуватися на свідому роботу. Все це негативно впливає на результат».

«Величезна проблема в нас – це корупція. Навіть в військовий час в нас корупція все таки є».

«На рівні держави або регіону такі проблеми дійсно є. Тільки його ми вважаємо вже як зовнішній фактор, на який ми не впливаємо».

«Відмивання грошей. Частково йде ухилення від сплати податків».

«Фундаментальною проблемою агросектору України є нерівність у адмініструванні податків. 30% землі знаходиться в тіньовому обробітку. Відповідно, якщо 30% землі в тіньовому обробітку, то 30% сектору працює в тіні. Ці компанії породжують збільшення корупції, нерівності в порівнянні з компаніями, які платять податки. Компанії, які платять податки, тобто більш розвинені, менш конкурентноздатні. Тобто треба зробити однакові умови гри для всіх компаній, щоб компанії, які білі і платять податки, не відчували, що вони «білі ворони».

«Перевірки екологів та всіх корупційних органів, які приходять не для того, щоб перевіряти, а для того, щоб отримати хабаря. Якщо з цим не можете розібратися, то хоча б дайте на 10 років мораторій, що тебе ніхто не прийде перевіряти. Тому що як тільки з'являється інформація, що хтось-десь починає щось робити, як хижачи налітаються всі навколо».

Якість кадрів для аграрних підприємств.

«У нас величезна проблема щодо підготовки кадрів для аграрних підприємств. Питання в освіті. На щастя, вона покращується, але цього, беручи до уваги, що в

зв'язку з війною саме аграрний напрямок став рушійною силою економіки, то тієї кількості кадрів, які випускаються та якості – цього не достатньо».

Погані умови праці.

«Погані умови праці – це вже в минулому. На сьогоднішній день вже майже всі аграрні компанії піклуються про те, щоб всі умови праці були гідні, відповідна зарплата».

«Частково можуть бути моменти, але більшість намагаються їх покращити, вони не погіршуються. Окрім того, оновлення техніки йде, що покращує умови праці».

«Щодо дитячої праці, то це вже нерелевантно. Раніше із шкіл дітей залучали, наприклад, жито проривати. Це була добровільно-примусова праця».

Вирубка лісів.

«Проблема знеліснення є актуальною для багатьох частин світу. Це не зовсім українська проблема. Вона частково є, але для нас більш актуальним є те, що ми вводимо в сівозміну луки або заливні площі, які не мали б оброблятися»

«Вирубка лісів стосується Карпат, де є великі масиви вирубаних. Все інше – великої проблеми немає».

«Щодо вирубки лісів, то агровиробництво немає до цього ніякого відношення, тому що ми працюємо в межах існуючих полів. Нам не потрібно вирубати ліси».

«В нас не відбувається масштабного розліснення земель. Хіба що трішки стосується лісосмуг. Вирубка лісосмуг не робиться с/г виробниками, ця вирубка робиться місцевим населенням, в якого немає грошей на інші альтернативи по опаленню чи просто купити дрова. С/г виробники розуміють, що лісосмуги - це снігозатримка, зменшення проблем з ерозією ґрунтів».

Добробут тварин.

«Добробут тварин не стоїть на порядку денному, як в Європі, адже немає того законодавства, що є в Європі. Тому в нас більшості випадків орієнтуються на те, яке воно було з радянських часів».

Ризики незастосування принципів сталого розвитку

Стосовно ризиків незастосування стандартів сталого розвитку, то тут думки респондентів розділилися. Частина з них не бачить ніяких ризиків, а частина все таки відмітила декілька ризиків, в основному репутаційні, ринкові та регуляторні.

Щодо репутаційних ризиків, то з кожним роком компанії все більше переймаються через свою репутацію, особливо це стосується публічних компаній. При чому репутаційні ризики оцінюються як глобальному рівні (компанія – представник України), так і на регіональному (на рівні громади).

Серед ринкових ризиків в першу чергу зазначають неможливість реалізації продукції при недотриманні стандартів сталого розвитку як на внутрішньому українському ринку, так і на світових ринках також.

Щодо регуляторних ризиків, то тут також думка в респондентів не однозначна щодо впливу регуляторної політики країни на сталий розвиток. Для одних респондентів наявність великої кількості норм призводить до їх ігнорування, для інших – стимулюють до їх дотримання.

Прямі репліки учасників опитування щодо ризиків незастосування принципів сталого розвитку

«Якщо раніше сильно ніхто ними не переймався, то зараз компанії розуміють, що поганий імідж впливає на можливість продати врожай, купити по гарній ціні, підписати договір з партнером. Тенденція така, що компанії займаються цими ризиками».

«Це ризики для іміджу країни, бо є певні стандарти щодо продукції та стереотипи щодо продукції, яка постачається з країн, які не дотримуються принципів сталого розвитку. Тому перш за все – це репутаційні ризики для бізнесу країни, виробництва продуктів харчування».

«Репутаційні ризики можуть стосуватися безвідповідального внесення ЗЗР, пестицидів, рейдерства, невиконання угод та багато інших моментів. Серед великого бізнесу є багато публічних компаній: від цього залежить те, під які відсотки вони можуть залучати фінансування. Тому вони дбають про репутацію, бо це їм надає певні вигоди. Так само і серед середніх і малих, але ці репутаційні ризики не

на національному рівні, вони на локальному. Це, умовно кажучи, «а що люди скажуть?, як він виплатив паї чи не виплатив паї, травить людей хімією чи ні».

«Якщо говоримо про перевищення норм діючих речовин в продуктах харчування, то це може бути позбавлення можливості продавати ці продукти в супермаркетах».

«Ризики є. На зерновому ринку, що стосується форвардних закупівель. Значна частина тих, хто продав по форварду зерно, відмовлялася від контрактів, незважаючи на штрафні санкції (ситуація 2021 року). Значна частина залишилася і виконувала ці зобов'язання, навіть розуміючи, що поточна ринкова ситуація приводить до неотримання доходів. Ми вже доволі непогано еволюціонували за 20 років».

«Регуляторні ризики пов'язані з надмірною зарегульованістю, які певним багажем ще з радянських часів: неймовірна кількість правил, норм, інструкцій, погоджень, ліцензій і тому подібне, які десь поступово скорочували, але все рівно вони залишається. Саме така велика маса і неможливість відповідати їм, частково підштовхує всіх суб'єктів до повної невідповідності. Тут питання в зведенні до мінімуму, якому можна потенційно відповідати та відповідність цьому мінімуму буде не на стільки дорогою».

«Держава наче й намагається ліберально ставитися до ринку, але є такі інстанції як Податкова інспекція, то там є певні штрафи, вони впливають на те, щоб компанії дотримувалися законів. Регуляторно є ризики, масштаб компанії на це не впливає, всі слідкують за дотриманням певних норм, та аналізують ці ризики».

Розділ 3. Усвідомлення проблем сталого розвитку в сільському господарстві України

Порівняння аграрного сектору України з іншими українськими галузями та країнами щодо дотримання принципів сталого розвитку

За думкою респондентів, саме сільськогосподарські підприємства найбільше переймаються запровадженням принципів сталого розвитку. В першу чергу це стосується кліматичних умов, так як вони впливають на результати діяльності цих підприємств та на якість їх основного ресурсу – землі. Також аграрна сфера, на відміну від всіх інших галузей української економіки, робить значний внесок в розвиток громад.

Однак існує думка, що аграрний сектор все таки поступається харчовій галузі.

Якщо ж порівнювати використання принципів сталого розвитку з іншими країнами, то Україна значно відстає від ЄС, однак краща ситуація в порівнянні з іншими країнами світу. При чому в Україні спостерігається поступова позитивна динаміка.

Прямі репліки учасників опитування щодо порівняння аграрного сектору України з іншими українськими галузями та іншими країнами

«Сільське господарство являється унікальною галуззю в порівнянні з усіма іншими, так як є виробником парникових газів, але при цьому потенційно може бути поглиначем. Для того, щоб сільське господарство стало допомагати з питаннями зміни клімату, потрібно міняти спосіб обробітку ґрунту. Це вже розпочинається в Україні, тому що починає приходити усвідомлення того, що зміни клімату впливає абсолютно на всіх. Агровиробники першими почали відчувати це по врожайності, по частоті нетипових погодних умовах (засуха, велика кількість опадів тощо). Цей рік був показовий. В нас була суха пізня весна, яка привела до гіршої врожайності озимих культур. А осінь з великою кількістю опадів і це завадило вчасно зібрати кукурудзу, вона до цих пір стоїть в полі.

Тому екстремальні погодні умови – це одне із самих яскравих проявів зміни клімату і воно в першу чергу стосується працівників сільського господарства. І вони побачили як змінюються зони вирощування культур. Якщо подивитися на географію вирощування соняшнику, то раніше це був лише південь України і схід, то зараз через кліматичні зміни зона вирощування соняшнику вже зміщується на захід та північ. Це саме відбувається з цукровим буряком, який показує більшу врожайність на заході України. Тому усвідомлення в агро значно більше, ніж в інших індустріях».

«Як не дивно, саме через специфіку аграрного сектору ми переймаємося більше в порівнянні з іншими галузями. По перше, в нас довгостроковий виробничий цикл, в нас довгострокові договори оренди. Ми всі зацікавлені працювати на цій землі із року в рік. Неважливо, маленький фермер чи досить великий виробник, мені невідомі усвідомлені випадку, коли вбивали б землю, на якій працює».

«Якщо порівнювати з іншими галузями промисловості нашої країни, то аграрний сектор дуже розвинений в цьому напрямку, тому що великий акцент зроблений на розвитку громад. Великий акцент зроблено на збільшенні заробітної плати робітників. За останні роки зростання заробітних плат та покращення соціально-економічного стану населення в сільській місцевості. Є екологічні покращення в плані оптимального застосування засобів захисту, добрив і так далі».

«Загалом щодо сталого розвитку, то використання термінів такого типу та якихось практичних дій підприємств з метою введення сталого розвитку в агросекторі є меншим в порівнянні з іншими виробниками FMCG продукції. Однак, тенденція є такою, що більшість компаній все ж дбають про сталий розвиток та його аспекти (екологія, соціальна відповідальність, робота з громадами). Тенденція є позитивною. Але є певні чинники, що уповільнюють процес – війна з росією».

«Варто розуміти, з якими країнами порівнювати. Якщо порівнювати з ЄС, то значно менше. Якщо порівнювати з країнами Азії, наприклад, то ми прекрасно виглядаємо».

«10 років тому ще мало хто про це питання турбувався. З розвитком галузі, принципи сталого розвитку виходять на інший рівень і компанії приділяють цьому більше уваги. 10 років тому розвиток сільського господарства був екстенсивне, то зараз воно більш інтенсивне».

Нормативні акти, що регулюють сталий розвиток в Україні

Щодо нормативних актів, які стосуються проблем сталого розвитку, то тут респонденти в переважній більшості не можуть назвати конкретні нормативні акти. Часто згадували документи ООН, але в основному зазначалися документи, що стосуються певних складових сталого розвитку (санітарні норми при використанні ЗЗР, моніторинг звітності та верифікації парникових газів, забруднення води, ґрунту тощо).

Прямі репліки учасників опитування щодо нормативних актів, що регулюють сталий розвиток в Україні

«Якщо не помиляюся, то ще з 2015 чи 2016 року підписана з ООН угода, а з 2019 року і до 2030 року є 17 цілей, які Україна відслідковує результати досягнення їх. Є моніторинг, який відслідковує досягнення цілей. Дані цілі Україна намагається виконати до 2030 року».

«Конкретно, щоб були виписані нормативні акти щодо проблем сталого розвитку, на скільки я знаю, не має, але ці питання регулюються в своїй галузі (забруднення води, ґрунту, повітря, використання ЗЗР тощо). В формулюваннях не звучить сталий розвиток, а йдеться про певні екологічні стандарти».

«Найголовніший нормативний акт – це той, що стосується здоров'я ґрунтів та сівозміни. Із нормативних актів найголовніше, щоб дотримувалася сівозміна. Це один із головних причин здоров'я ґрунтів та необхідна умова сталого розвитку в сільському господарстві».

«На думку нічого не приходить. В плані поводженні із ЗЗР, то в нас є два аспекти – перевезення та транспортна політика, ЗЗР відносяться до небезпечних вантажів, тому є певні ризики».

«Санітарні норми – найбільш наближено до екологічного аспекту сталого розвитку. Більше нічого не відомо».

«Якщо говорити за галузеві закони то у нас є закон «Про засади моніторингу звітності і верифікації викидів парникових газів», закон є, але система поки що не працює. Війна одна із тих причин. В найближчому майбутньому буде прийнято ряд законодавчих ініціатив, що стосується сфери захисту рослин і розміщення ЗЗР. Рано чи пізно буде прийнятий закон про «Небезпечні відходи», але це тільки буде прийматися».

Неурядові організації, що популяризують тематику сталого розвитку

Організації, які займаються популяризацією тематики сталого розвитку носять більш приватний характер, однак до початку війни ці питання піднімалися і на державному рівні.

Серед неурядових організацій в першу чергу зазначаються міжнародні компанії, які самі дотримуються принципів сталого розвитку і для яких українські компанії є постачальниками, які також повинні дотримуватися цих принципів. Також згадують такі світові організації як ООН, USAID, Chapter Zero, FAO, які періодично проводять заходи для популяризації питань сталого розвитку. Однак щодо системної роботи неурядових організацій інформації немає.

Прямі репліки учасників опитування щодо неурядових організацій, що популяризують тематику сталого розвитку

«Це тема найбільше всього просувається саме приватними організаціями. Україна постачає інгредієнти на переробку багатьом мультинаціональним переробним компаніям (Nestle, Danone, Carlsberg та інші). У всіх цих компаніях є науково-обґрунтована норма по декарбонізації, як у глобальних компаній. І вони прагнуть її реалізувати, в тому числі за рахунок ланцюгів поставок. Ми являємося їх постачальниками і вони не можуть досягти своїх цілей по декарбонізації до тих пір, доки їхні постачальники також не досягнуть цих цілей. Тому ми постійно перед ними звітуємо по заходам в сталому розвитку сільського господарства. Тому це тема більш просувається бізнес спільнотою».

«Тема сталого розвитку постійно «на слуху», піднімається в пресі, ці питання обговорювали в комітетах Верховної Ради до початку війни».

«Є такі. Це і глобальний договір ООН, який працює в Україні. Є декілька неурядових організацій (Chapter Zero), які цим займаються, але великої такої підтримки на рівні бізнесу я не бачив».

«Коли було прийнято 17 цілей сталого розвитку ООН, то дуже багато було ініціатив та тренінгів з боку цієї організації. Одна з цілей гендерна рівність, то в аграрному секторі вони роблять семінари та вебінари для залучення жінок. Це інформація на 2020-2021 рік».

«USAID, ООН проводив в 2021 році серію навчальних заходів щодо сталого розвитку, туди були залучені й представники різних компаній з України».

«Організацій все більше стає в Україні які популяризують дану тематику. Американська торгова палата має свій комітет по sustainability та популяризує його.

Також є асоціація експертів зі сталого розвитку в Україні, ФАО часто веде такі проекти. Спілка професійних екологів. Еко Адвокація».

Рівень обізнаності українських аграрних підприємств щодо сталого розвитку

На думку експертів, ситуація з обізнаністю щодо сталого розвитку в переважній більшості підприємств знаходиться на низькому рівні або зовсім відсутня. Виключення становлять хіба що великі компанії, які в силу специфіки своєї діяльності (експорт, співпраця з міжнародними фінансовими установами, публічністю тощо) вже використовують принципи сталого розвитку.

Прямі репліки учасників опитування щодо рівня обізнаності українських аграрних підприємств щодо сталого розвитку

«Термін «сталий розвиток» в більшості випадків ніхто не розуміє. Тому говорити про якісь дотримання немає змісту, бо ніхто не розуміє толком про що йде мова. Часто сталий розвиток плутають з екологією, біодерсифікацією чи ще якимось речами. Дуже мало людей в Україні, які розумію, про що йде мова і що таке принципи сталого розвитку, як це прописано десь в європейських нормах. Тому фактично, якщо мова йде про нормативні акти, які в Україні прописані і законодавча база якась була, але де-факто її ніхто не притримується і ніхто про неї толком не знає».

«Якщо мова йде про великі аграрні компанії, які є публічними і акції яких котуються на світових біржах, то вони всі знають, всі чули. В них є спеціалісти, які цими питаннями займаються. Але цих компаній до 10. Всі інші компанії в більшості випадків не розуміються, що таке ESG. Зараз банки починають вимагати, в першу чергу Європейський банк реконструкції та розвитку вимагають дотримання певних норм. Тому ті, хто працює ЄБРР або IFC, то ті ще щось розуміють. Всі інші – не розуміють, про що йде мова, коли згадується ESG».

«Я не знаю, щоб в нас в Україні хтось дотримувався цих стандартів, які прописані в ЄС. Дехто щось робить. Наприклад: переводять сушарки на альтернативний вид палива. Але це не тому, що він дотримується принципів сталого розвитку, а виключно, щоб зекономити на природньому газі».

«Аграрний ринок – дуже прагматичний, тому поки цілі сталого розвитку не будуть зрозумілими та чіткими, а не абстрактними, то доти буде на такому рівні розуміння

сталого розвитку, на якому воно зараз – на низькому рівні. Хоча всі суб'єкти господарської діяльності, в тій чи іншій мірі, втілюються певні аспекти сталого розвитку, але вони не розуміють, що це сталий розвиток. Бо для українських фермерів сталий розвиток – дещо абстрактне, не зрозуміле, бо слів багато, але мало конкретики».

«Я думаю, що він невеликий, будемо відверті. Те, що стосується соціальних чи економічних, то тут значно більше. Щодо екологічних чи управлінських, то тут менш обізнані. Можливо цю тематику дійсно потрібно якось впроваджувати, фінансувати та підтримувати».

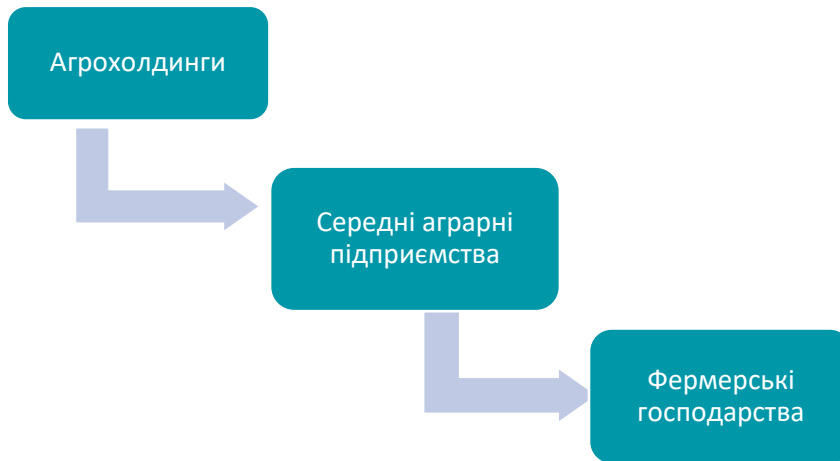
«Рівень обізнаності низький. Займаються лише ті підприємства, які хочуть триматися в ринку, розвивати нові ринки, особливо ті, які стосуються Європи. Ті підприємства розуміють, які вимоги. Але, на жаль, більшість ні».

«Більшість компаній обізнані про цілі сталого розвитку та навіть це і чому це робиться. Інше питання – скільки компаній дійсно роблять кроки в цьому напрямку. І тут я б сказав, що це 10-15%».

Підприємства, що найбільше залучені до вирішення проблем сталого розвитку

На думку респондентів, найбільше питанням запровадження принципів сталого розвитку зараз переймають агрохолдинги. А найменша зацікавленість – в малих фермерських господарствах. Основними причинами залучення саме великих підприємств до вирішення проблем сталого розвитку є участь в ланцюгах поставок в міжнародних компаніях, кредитування в міжнародних банках, здійснення експортних поставок. Наразі малі фермерські господарства в переважній своїй більшості не залучені до впровадження принципів сталого розвитку або роблять це несистематично.

Схема 2. Поточна ієрархія зацікавленості в вирішенні проблем сталого розвитку на думку респондентів

Прямі репліки учасників опитування щодо рівня обізнаності українських аграрних підприємств щодо сталого розвитку

«Цими питаннями в основному займаються агрохолдинги. Малі та середні фермерські господарства цим питанням не займалися взагалі. В цілому наша країна не ставила цей напрямок пріоритетним як до війни, так і зараз».

«Сприйняття та розуміння сталого розвитку поки що не дійшло нижчих ланок виробників. Вони не розуміють цього, не на стільки популяризується, як повинно бути в розвинених країнах. Але навіть деякі речі навіть неусвідомлено робляться».

«Ми вважаємо, що саме агрохолдинги, тому що ми являємося частиною ланцюга постачання дуже багатьох міжнародних компаній, кредитуємося в міжнародних банках, в яких також ця тема моніториться, зерно продаємо через глобальних трейдерів, у яких також є ці цілі. Тому агрохолдинги, які працюють на рівних з глобальними трейдерами, ми є як частина західної еко-системи. А от фермерські господарства занадто маленькі для того, щоб на пряму входити в цей ланцюжок поставок»

«На першому місці аграрні холдингу, бо вони вже присутні на капітальних ринках. А якщо ти присутній на ринку капіталу, то це одне із питань, на яке ти маєш відповісти. Просто для того, щоб мати кращий доступ, більший доступ до певних речей. Крім того, агрохолдинги через свою структуру можуть підтримувати проекти, моніторити

їх і робити системно. На другому місці стоять фермера, які завдяки своєму розміру мають ресурси цим займатися. Крім того, вони більше до людей, більш соціально орієнтовані. Маленькі фермерам ще не до того».

«В першу чергу великі компанії, акції яких котуються на міжнародних платформах, співпрацюють зі Світовим банком та ЄБРР. Можливо зараз будуть долучатися ті невеликі компанії, які отримують гранти від наших партнерів. Але щодо фермерів, то там ніхто нічого не знає, не розуміє».

«Чим більше підприємство, тим більше зацікавленості, процеси й дії направлені на відповідальну соціальну та економічну поведінку, більше інвестують грошей та часу на сталий розвиток. Це й звіти для акціонерів, інвестиції в соціальні проекти, допомога громадам. Якщо це підприємство невеличке чи середнє, то тут буде менше дій пов'язаних зі сталим розвитком, бо також враховується й бюджет, доходність бізнесу».

«Про сталий розвиток можуть говорити тільки великі компанії, які залучають інвестиції, а не тільки українські гроші. Їх не багато, й сталий розвиток навіть цих компаній він ніде не зазначений. Компанії, які відповідають критеріями сталого розвитку можна перерахувати на пальцях рук. Бо це справа з інвестиціями, що окупаються не сьогодні, а в майбутньому. Насправді сталий розвиток – це гроші, що будуть працювати на тебе 5 і більше років без їх безпосереднього використання».

«Агрохолдинги більше залучені, ніж дрібні та середні підприємства. Тому що сама культура управління агрохолдингами дуже розвинена, відповідати європейським вимогам. Крім того, та продукція, яка експортується з України, вона теж сертифікується і світові покупці теж вимагають від України, від продавців, від агрохолдингів дотримання екологічних чи економічних вимог. Агрохолдинги в цьому процесі більш залучені, ніж дрібні підприємства».

«Великі компанії, для яких репутація все таки актив, так як є можливості виходу на європейські та глобальні ринки, то в них розуміння сталого розвитку на початковому рівні, але переходить в середній. У кожній компанії є своя політика сталого розвитку, в деяких є окремі посади (типу Chief Sustainability Officer), який курує цей напрямок. Кожній з цих компаній присвоєно ESG-рейтинг, одному із багатьох рейтингів, які надають цю оцінку».

«Щодо середніх та малих аграрних підприємств, то можливо немає такої потреби або вона точкова, наприклад потреба виробництва зерна, яка відповідає ІСС якостям».

«Якщо говорити за загальний ринок, то всі міжнародні компанії розвивають sustainability і це must have для них. Також переважна більшість агрохолдингів імплементують це».

Розділ 4. Впровадження аграрних підприємств у сферу сталого розвитку до початку війни та під час неї

Більшість великих та середніх аграрних підприємств вже не перший рік впроваджують принципи сталого розвитку при веденні своєї діяльності.

Можна виділити 2 основні напрямки, якими рухаються українські підприємства. Це екологічні аспекти стійкості через впровадження технологічних рішень та соціальні. Також в зв'язці присутні і економічні аспекти.

Впровадження екологічних аспектів стійкості

Екологічні аспекти стійкості наразі в Україні в основному досягаються за рахунок технологічних рішень. Все більше компаній переходять на використання точного землеробства, мінімальної обробки ґрунту, відповідальної сівозміни, зміна технологій відповідно до змін клімату тощо.

Також запроваджувалися проекти по підвищенні ефективності використання ресурсів (станція очистки стічних вод, встановлення сонячних батарей, будівництво біогазових устатановок, заміна старої техніки на нову задля зменшення викидів CO₂ в повітря тощо).

Окрім використання технологій, екологічний аспект стійкості забезпечувався реалізацією проектів по зменшенню шкідливих дій від здійснення господарської діяльності агровиробника (збирання та переробка тари від використаних добрив чи пестицидів, захист бджіл під час обробки полів ЗЗР).

Прямі репліки учасників опитування щодо впровадження екологічних аспектів стійкості

«Сталий розвиток більше рухається через технологію: не виснажувати землю, робити сівозміну, рухаємося в напрямку точного землеробства».

«Річ, яка робиться років 6-7, то це технологічна. Поступово переходимо, там де це має сенс, на мінімум till, no-till або до ґрунтообробітку, який більш ошадливий, менше робимо оранки, більше рихлення. Краще рахуємо, які використовуємо добрива, щоб землі не деградували. Дуже важливою є відповідальна сівозміна: не сіяти, наприклад, соняшник по соняшнику, що в деяких регіонах України практикували. Дотримуємося всіх правил безпеки, коли вимушені використовувати гербіциди, в нас дуже жорсткі протоколи».

«Ми побудували найсучаснішу станцію очистки стічних вод. Специфіка нашого підприємства, що ми маємо багато відходів, особливо рідких. Завдяки цій системі відходи перетворюються на чисту воду».

«Встановили сонячні батареї в 3 етапи, планували подальше, але в країні зараз ситуація така, тому що фокус змістився на виживання бізнесу, а не на стійкий розвиток. Ми зменшуємо використання електроенергії, яка нам постачається, тобто більше відновлюваної електроенергії. І це є однією з наших корпоративних цілей».

«Багато компаній інвестували в біогазові установки, як в один з елементів управління відходами, щоб були зменшені викиди в атмосферу»

«Є проект по ЄБРР, яка включає декілька аспектів. Один з яких, це перехід на карбонове сільське господарство, другий – врахування змін клімату та переобладнання технологій, третій – перехід від використання природнього газу на сушках до альтернативних джерел в вигляді брикетів і т. д., четверте – заміна техніки типу Камазів на сучасну техніку, яка буде давати менше викидів CO₂ в повітря».

«Є такий проект, який називається АГРОВАРТА. Це проект, який виконується на базі європейської бізнес асоціації, туди входить 8 міжнародних компаній. Ми його організували на принципах розширеної відповідальності виробника. Це означає, що тим пестицидам або добривам, які виробляються в Україні нашими компаніями, ми

забезпечуємо повний цикл поводження з цією тарою від її збирання до переробки. Потім цей пластик використовується, як той, що не дотичний до життєдіяльності людини. Проект триває 2 роки».

«Ще один напрямок – захист бджіл. Були різні інформаційні буклети, збиралися семінари, де розповідали, як потрібно обробляти поля, які заходи робити, щоб мінімізувати негативний вплив на бджіл».

Впровадження соціальних аспектів стійкості

Всі соціальні аспекти стійкості можна розділити на 3 групи: допомога місцевим громадам, покращення умов праці співробітникам та освітні програми.

Практично всі господарства допомагають місцевим громадам, які зазвичай являються і пайовиками. Це і дотримання наданих зобов'язань, підтримка освіти, спорту, медицини, фінансова допомога членам громади за нагальної потреби.

Частково допомога не обмежується фінансовими вливаннями, а включає в себе надання інструментів для подальшого самостійного забезпечення громадами своїх потреб. В першу чергу це стосується допомоги в організації власного фермерського господарства, різні форми кооперативного руху тощо.

Покращення умов праці працівників спостерігалось вже не один рік в українських великих та середніх аграрних підприємствах. При цьому часто проводиться додаткове навчання співробітників безпосередньо на підприємстві для покращення їх навичок.

Окрім навчання власного персоналу, компанії активно долучалися до освітніх програм майбутніх потенційних працівників, таким чином забезпечуючи себе майбутніми якісними кадрами.

Прямі репліки учасників опитування щодо впровадження соціальних аспектів стійкості

«Ми маємо бути впевнені, що виконаємо свої зобов'язання по відношенню до наших пайовиків, до громад. Ми робимо соціальну допомогу, допомогу школам, місцевим громадам, пайовикам за потреби. Все це робиться давно».

«Окрема історія, як всі працюють зі своїми орендодавцями/пайовиками. Є великі фермера, які обробляють 5-8-10 тис. га і вони будуть маленькі соціальні райони в середині країни».

«Всі великі підприємства мають свої благодійні фонди і всі співпрацюють з громадами. Завжди підтримують освіту, спорт, медицину. Це щорічні бюджети, в які закладаються близько 1% доходу. Це як елемент соціальної відповідальності, та й конкурентної роботи на селі. Це вже багато років робиться.

«Підприємства допомагають локальним громадам, селянам, інвестують в місцеві школи, покращення освітньої діяльності, добробуту села. Коли потрібно зробити щось для села звертаються до агровиробника, бо він йде на допомогу громаді в благоустрою».

«Підняття виплат орендної плати на селі, додаткові сервіси, що надавали власники земельних ділянок, по кожній громаді була визначена сума благодійності на школи, дитсадки, амбулаторії тощо. З кожним роком ці внески збільшувалися».

«Є чудовий приклад: проект в Україні Family Dairy Farm. Це залучення приватних домогосподарств до глобального бізнесу. Люди можуть відкривати свої ферми, при цьому вони забезпечені необхідними засобами захисту тварин, в тому числі медикаментозними і забезпечена система збуту молока. Все належить цій людині і при цьому забезпечена схема цього бізнесу. Вони більш розвинені на західній Україні, але поступово зміщувалися в центр та на схід України».

«Те, що в нас працює вже і відповідає принципам ООН, це кооперативний рух. Компанія інвестувала в швейні цеха для пошиву постільної білизни для внутрішньо переміщених людей і це можна назвати чистим sustainability. Це той варіант коли ми не даємо людям гроші, ми даємо можливість людям самостійно заробити їх».

«Зараз підприємства активно працюють над покращенням умов праці: і харчування, і проживання, і години роботи були досить прийнятними для працівників, щоб ми прирівнялися до європейських представників, був worklife balance, не було виснаження, були більш комфортні умови. Це те, що зараз всі компанії в Україні роблять».

«Наша компанія покращувала умови праці. Працювати на новій техніці фізично легше, більш ефективніше. Це не потребує цілодобової праці, як це було на старих комбайнах чи тракторах. Механізатор або комбайнер, який працював на старій техніці, виглядав брудним, в маслі, бо техніка часто ломалася, ремонтувалася, не заводилася чи ще якісь проблеми. То зараз механізатор або комбайнер можуть в білих сорочках працювати і в такій же білій сорочці завершити свою роботу. Тобто фізично робота стала легше. Щодо економічної цілі, то їхні заробітнки збільшилися, бо при більш високій продуктивності цієї техніки вони почали більше робити гектарів, в натуральних показниках їхня продуктивність збільшилася».

«Щодо персоналу, то внутрішні програми навчання постійно проводяться. Були безкоштовні курси англійської мови. Також є медична підтримка персоналу, забезпечувати підтримку здоров'я. Це елементи того, про що завжди думає велике підприємство».

«Розвиваємо навчання в середині компанії. Вчили агрономів, механізаторів на базі ресурсів компанії. На наш погляд, чим більше ми даємо сучасних знань нашому персоналу, тим відповідальніше та продуктивніше вони будуть відноситися до будь-яких ресурсів. Відбувалося це взимку, коли рослини сплять, а люди можуть навчатися. Це займало десь 1,5 тижня в рік для 50 співробітників».

«Зокрема навчальний проект «Агрокебети». Багато аграрних компаній долучилися до нього. Є компанії, які надають фінансову підтримку, інші вкладаються своєю експертизою, читаючи гостьові лекції, беруть студентів на практику з можливим подальшим працевлаштуванням».

«Підтримка вчених та науковців на глобальному рівні на саміті аграрної молоді. Бажаючі мають спец завдання і потім можуть отримати можливість отримати нагороду».

«Зрозумівши, що люди не знають нічого про добробут тварин, ми цю інформацію до них доносимо і наш Animal Welfare Officer навіть книгу написала на цю тему: як поводитися з тваринами. Ми популяризуємо цю інформацію серед постачальників, серед аграрного бізнесу. Хотілося б, щоб воно трішки краще розвивалося».

Впровадження економічних аспектів стійкості

Більш складно респондентам було виділити економічні аспекти стійкості, однак вони також присутні. Респонденти зазначили придбання та використання новітньої техніки та обладнання, що призводить до підвищення маржинальності бізнесу завдяки більш ефективному використанню ресурсів виробництва.

Прямі репліки учасників опитування щодо впровадження соціальних аспектів стійкості

«Одним із напрямків розвитку компанії є стале постачання (sustainable supply), в яких досліджується антибіотиків та відношення до тварин. На жаль, дуже мало підприємств, які дотримуються цих вимог».

«Нова техніка, яка купувалася або нові об'єкти, які будувалися, вони дозволяли підвищити маржинальність бізнесу. Ці інвестиції більш автоматизовані і це також покращило використання засобів захисту рослин чи добрив, почалися внесення диференційне внесення добрив, що одночасно покращує екологічну складову сталого розвитку. Я вважаю, що добрива на стільки ефективно використовуються зараз в українськими підприємствами, що вже такого брутального використання, як воно було до цього, вже немає. Звичайно, від цього виграє екологічна сфера, та й економія також спостерігається».

«Бачу тенденцію до того, що все більше підприємств прагне відновити тракторний парк, парк комбайнів, сівалок. Оновили парк й використовують сучасні технології (GPS навігація, AutoTrac Universal, підрулювання по картам полів, внесення добрив точково, автоматизація оприскувачів форсунок). Використання сучасних технологій зменшують навантаження й на екологію, й на людину. Також є й фінансова економія (30-35%)».

Вплив війни на пріоритети підприємств в сфері сталому розвитку

З початком війни вклад в сталий розвиток загальмувався, адже на перше місце вийшло питання фінансового виживання господарств. І якраз під час війни розпочали менше приділяти увага технологіям, а більше – власним працівникам, пайовикам та місцевим громадам, а також на підтримку ЗСУ.

Окрім того, з початку війни змінилася і встановлена роками специфіка діяльності. Аграрії змушені швидко міняти алгоритми роботи через виклики, спричинені війною.

В першу чергу це стосується зміни структури виробництва, поглибленню переробки та розширення альтернативної енергетики. Хоча і відбувається на фоні значної фінансової обмеженості в ресурсах.

Прямі репліки учасників опитування щодо впровадження соціальних аспектів стійкості

«З початку війни цей процес зупинився. Україна виробляє в 5 разів більше зернових та олійних культур, ніж споживає. Відповідно 80% продукції необхідно експортувати. Через неможливість експортувати в тих обсягах в зв'язку з закриттям морських портів, аграрії були змушені переглянути сівозміну. Це було помітно під час посіву ярих культур і особливо зараз помітний при посіві озимих культур. Скорочуються площі під кукурудзою та пшеницею в сторону олійних, які переробляються в Україні. Як тимчасове рішення в період війни – це правильний крок. Але швидше за все в деяких підприємствах це може йти всупереч науково-обґрунтованою сівозміною, що може в подальшому вплинути на здоров'я ґрунтів».

«Зараз війна, тому ми намагаємося максимально по перше, зберегти робочі місця: ми не скорочували робочі місця, не скорочували заробітну платню. Це робиться, щоб зберегти колектив, родини і все, що з цим пов'язано. По-друге, наші контрактні зобов'язання перед пайовиками, перед людьми, які довірили нам свою землю в обробіток. По-третє, перед контрагентами, державою та іншими стейкхолдерами. Це дуже важливо не припиняти роботу і підтримувати економіку. Але все рівно потрібно вносити певні корективи в сівозміни і вона зараз не оптимальна, по всій Україні не оптимальна. Вимушені рухатися в олійні за рахунок зернових через те, що не працює логістика по зерновим.

«Щодо впливу, то тут треба дивитися територіально. Якщо підприємство знаходиться на західній Україні, то можливо дотримується сталого розвитку. Якщо знаходиться на півночі, де були окуповані території і де зовсім інші проблеми стоять, то очевидно, що про сталий розвиток зараз ніхто не думає, бо зараз стоїть основне питання – це виживання. Якщо в тебе в кишені немає грошей, то ти не думаєш над тим, чи купувати тобі продукти екологічно чисті чи ті, що є на прилавку в магазині. Щось подібне відбувається зараз в аграрних компаніях. Якщо немає грошей, щоб

вижити, пережити зиму, заплатити зарплату, то ніхто не переймається тим, чи це сталий розвиток чи несталий».

«Та допомога, що раніше була соціальною допомогою, тепер підприємства направили її як допомогу країні та армії. Економічний напрямок – підтримують бізнес в країні. Екологічний напрямок поки що не змінився, хто дотримувався стандартів, той і дотримується, неможливо одразу переробити систему якості. Багато підприємств також досі дбають про своїх працівників, цей фактор залишається та під час війни навіть покращується, бо для роботодавця це дуже добре показати, що вони дбають про працівників».

«Зараз вся діяльність спрямована на підтримання економіки країни, допомога та донати на ЗСУ, підтримка колег, що воюють за Україну».

«Ми дуже підтримуємо громади, населення і пайовиків. Підприємство завжди надає фінансові допомогу населенню, наприклад, якщо вони постраждали від обстрілів. Це і наші пайовики, і наші робітники, житло яких постраждало від обстрілів. Також постійно, навіть під час війни, підтримуємо школи (фінансуванням чи закупівлею якихось приладів, матеріалів). Фінансуємо організацію народних чи національних свят в регіонах і так далі. Розвиток громад, я вважаю, ми тут активно працюємо: ремонт доріг, і ремонт шкіл, підтримка ТРО, армії».

«Спочатку війни повністю змінилась структура соціального бюджету: це витрати на допомогу біженцям і на допомогу армії, донати та благодійність, більше ніж критерії ESG. Все відійшло на другий план, але ми спробували зробити такий собі «sustainability project». До нас в села приїхало багато людей зі сходу, які мають переважно технічну освіту і вони знаються на обладнанні. Ми вирішили запустити новий проект. Ми запропонували 2 місяця навчання з офіційним працевлаштуванням з проживанням у нас на гуртожитках з заробітною платнею і з харчуванням, тобто ми повністю забирали їх на 2 місяці. Створювалась окрема група. Навчання йшло так, щоб ми могли їх перевчити на агро інженерію і знайти себе в західному регіоні».

«Ми намагаємося всіма силами розвивати переробку, бо зрозуміли, що логістика має дуже вузьке горло. Війна дуже сильно змінила пріоритети. Агросектор зараз сконцентрований на виживанні економічному. Це як по піраміді Маслоу, зараз в

пріоритеті той щабель фізичної безпеки, щоб бізнес вижив. А питання сталого розвитку все таки більше знаходяться на вершині піраміді Маслоу, туди зараз витрачається менше енергії. Коли наша логістика покращиться і не буде коштувати 150 USD/т, коли бізнес знову стане прибутковим, тоді щось зміниться. Щоб інвестувати в «високі матерії», бізнес має бути прибутковим».

«Під час війни підприємство відчуває фінансові складнощі через падіння маржинальності виробництва, через проблеми з експортом. Тому фінансування таких програм як будівництво нових об'єктів, автоматизація чи купівля нової техніки або обладнання, воно дуже сповільнилося. Однак сказати, що підприємства відмовилися від цілей сталого розвитку, то зовсім ні, але темпи впровадження значно впали».

«Одним із таких заходів, які компанія наша проводить, це зелена енергетика та енергонезалежність. Ми інвестували в генератори, для того, щоб була енергонезалежність. Окрім того, запроваджуємо проекти по монтажу сонячних панелей і ця енергія йде на потреби наших агропідприємств. Це відновлювана чиста енергетика. В цьому напрямку компанія активно розвивається, в тому числі в зменшенні споживання енергетики. В тому числі за рахунок більш дрібних інвестицій, наприклад заміна двигунів, які споживають менше електроенергії, заміна в елеваторах шкребкових транспортерів на стрічкові, які врази менше споживають електроенергії. Це зменшення втрат тепла в зерносушарках, їх утеплення та інші заходи, які запобігають втратам. Був минулого року впроваджений проект щодо сушіння зерна на пелетах із шкарлупи соняшнику, тобто це переробка відходів агровиробництва, яке йде на споживання тим же агровиробництвом. Окрім того знижує собівартість сушіння нашого зерна».

«Енергоефективність та енергонезалежність навіть під час війни залишаються актуальними. Компанія інвестувала додатково в будівництво та встановлення твердопаливних генераторів для того, щоб досягнути незалежності від природнього газу для сушіння зерна. І на скільки мені відомо, такі твердопаливні генератори продовжують встановлюватися навіть під час війни в багатьох аграрних компаніях. Це підвищує енергоефективність.

Основні стейкхолдери аграрних підприємств

Основними стейкхолдерами респонденти назвали жителів місцевих громад, які зазвичай являються і пайовиками.

Прямі репліки учасників опитування щодо впровадження соціальних аспектів стійкості

«Для великих підприємств основними стейкхолдерами являються в першу чергу пайовики і вони більш всього їм приділяють увагу».

«Пріоритетні стейкхолдери все ж таки є мешканці громади, на території яких ми працюємо і знаходимося».

«Загалом стейкхолдери – це працівники, клієнти, постачальники, банки. Також пайовики, місцеві громади. Однак працівники під час війни теж стали одні із основних стейкхолдерів. Я маю на увазі процедури бронювання військовозобов'язаних. В зв'язку з війною чоловіків починають бронювати, тому що не вистачає трудової сили для заміщення певних посад. І звісно покупці, яким ми продаємо нашу продукцію. Тому що перебуваючи в хороших і довірливих стосунках можливо виконувати як форвардні контракти, так і спотові. З початку війни прийомка зерна в порту сповільнилася або часом неможлива, а в зв'язку з тим, що ми шукаємо нових покупців в Європі, то налагодження нових стосунків з новими покупцями в прикордонних областях Румунії, Словаччині, Польщі надзвичайно важлива. Ми витратили півроку на встановлення цих нових зв'язків з новими клієнтами».

Розділ 5. Інвестиційні потреби українських великих та середніх аграрних підприємств

На думку респондентів інвестиційні потреби українських великих та середніх аграрних підприємств виглядають наступним чином (по мірі зниження їх необхідності).

Схема 3. Пріоритетність інвестиційних потреб українського агросектору

Створення потенціалу для підвищення врожайності культур та продуктивності тварин (надолуження в наслідок війни)

Покращення інфраструктури (в першу чергу зручності внаслідок військових дій)

Проблеми постачання продукції на ринки (в першу чергу експортна логістика)

Підвищення ефективності використання ресурсів (біоенергетика)

Покращення управлінської інфраструктури

Створення потенціалу для підвищення врожайності сільськогосподарських культур та підвищення продуктивності тварин

Зменшення ліквідності українських аграрних підприємств через війну призводить до зниження врожайності сільськогосподарських культур. Відбувається це через зменшення використання добрив, недотримання технологій, погіршення якісних показників ґрунтів. На відновлення показників врожайності потрібно як час, так і додаткові інвестиції.

Покращення інфраструктури

Через військові дії в Україні було знищено значну кількість інфраструктурних об'єктів (доріг, мостів, переправ, елеваторів тощо), які потрібно відновити. Окрім того, додаткова потреба в нових інфраструктурних об'єктах виникає через руйнування традиційних логістичних маршрутів (інфраструктура для зберігання та перевалки зерна на західних кордонах, нові об'єкти в річкових портах Дунаю тощо). Також болючим питанням залишається меліорація на півдні України, яка потребує якщо не розширення, то хоча б відновлення.

Проблеми постачання сільськогосподарської продукції на ринки, включаючи логістику та якість і безпечність продукції

Найболючішою темою для українських аграріїв вже майже рік являється експортна логістика. Роками експортна діяльність здійснювалася фактично одним каналом (морські перевезення). Тепер маючи практично постійні ризики щодо блокування даного каналу необхідно розвивати альтернативні маршрути, щоб надалі не допускати повного блокування експорту української аграрної продукції.

Окрім того, виникають питання щодо безпечності та якості продукції із-за постійних відключень електроенергії через російські обстріли української енергетичної системи. Для уникнення такого ризику необхідно розвивати альтернативні джерела енергії.

Підвищення ефективності використання ресурсів (води, енергетичних ресурсів тощо)

В першу чергу компанії цікавить зменшення енергозалежності від природного газу, а також збільшення використання альтернативних джерел енергії. В принципі, ці процеси розпочалися ще під час війни, однак в найближчі роки це буде також актуально.

Покращення управлінської інфраструктури

Війна призвела до значних змін в трудових ресурсах: частина українців покинула територію України через військові дії, частина чоловіків наразі знаходяться в ЗСУ. Після закінчення війни, та й під час неї також, потрібно інвестувати в залучення кращих співробітників та покращення управлінської інфраструктури.

Окрім озвучених вище напрямків інвестицій, респонденти зазначають необхідність інвестицій в освіту, лабораторії та в нормативні акти та законодавчу базу.

Прямі репліки учасників опитування щодо інвестиційних потреб

Створення потенціалу для підвищення врожайності сільськогосподарських культур та підвищення продуктивності тварин

«Цікавить певний баланс витрат та врожайності. Більше важливо покращення технології. Дві технології, які ми намагаємося робити – це mini-till та no-till і там, де має сенс потрібно залучати іригацію. В нас є така можливість, є водні ресурси і на півдні потрібно цим займатися».

«Під час війни або після її закінчення повинен бути перехід на нову техніку. Техніка, яка працює на полі, міняється раз в 5-10 років і цей процес не повинен зупинятися. Якщо зараз сільське господарство продовжує працювати з подвійними зусиллями, процес інвестицій в підтримку врожаїв повинен продовжуватися. Але в той же час цей врожай можна отримати з мінімальним руйнуванням ґрунтів, відповідно процес заміни с/г техніки повинен продовжуватися».

«Зараз всі зменшили використання добрив і недотримуються технологій, тому в найближчі роки потрібно буде вкласти мільярди доларів для того, щоб повернутися хоча б на довоєнний стан. Тут буде питання, чи будуть якість дотації, підтримка при переході на стале виробництво. Якщо цього не буде, то буде й надалі йти виживання підприємств, адже зараз величезні проблеми з ліквідністю і ніхто не буде додатково брати гроші в банках, щоб вкласти в стале виробництво».

«У нас цілі по сталому розвитку – це здоров'я ґрунтів, декарбонізація. У зв'язку з війною виникають великі проблеми з екологією і ми дивимося в даному напрямку, що ми можемо зробити. Разом з міжнародними фондами дивимося, що ми можемо зробити для розмінування, бо ця проблема буде ще декілька років».

«Регенеративне землеробство – це вже не зворотній процес, не цьогоріч, так наступного року, всі ми будемо цим користуватися».

«Потрібно інвестувати в точне землеробство, органічне землеробство (це проходження сертифікацій, зміна обладнання)».

Покращення інфраструктури

«Потреба в інвестиціях величезна, починаючи з покращення інфраструктури, бо багато інфраструктурних об'єктів були просто розбиті, починаючи від доріг, мостів, переправ, елеваторів і т. д. Інфраструктурні об'єкти само собою потрібно буде покращувати».

«Якщо фермер має кращий доступ до інфраструктури транспортної, логістичної та експортної, то в нього залишається більше грошей. Якщо він менше витрачає/втрачає, в нього більше залишається грошей для інших речей важливих: технологічних».

«Покращення інфраструктури – одна з основних проблем. Наші дороги, які хотілося б, щоб зробили не тільки центральні траси. Зараз, коли розпочалася війна, ті, хто живуть у великих містах дійсно відчули проблеми інфраструктури в маленьких селах, коли почали переміщатися в інші регіони».

«Інфраструктурні проекти також дуже цікаві. Нещодавні приватизації дунайських портів, різні термінали в Одесі, а також інфраструктура для зберігання зерна на кордоні або ж перевалка зерна на кордоні України та ЄС».

«Більше уваги потребує покращення інфраструктури, наприклад, меліорації. Щодо біоенергетики, то тут також питання інфраструктури для підключення: чи це підключення до мереж (у випадку генерації електроенергії), чи підключення до газової труби, щоб закачувати біогаз в систему. Якщо це підключення буде за кошти підприємства, то буде набагато складніше, якщо інфраструктуру допоможе розвивати держава чи донори, то це буде набагато краще».

Проблеми постачання сільськогосподарської продукції на ринки, включаючи логістику та якість і безпечність продукції

«На сьогодні логістика – це перший камінь, через який всі спіткнулися, й зрозуміли, що з логістикою не все так добре, як здавалося. Тепер стало зрозуміло, що в нас є зовсім невелике вікно для реалізації продукції, яке дуже швидко може закритися. Ми продаємо лише через море, а все що їде по суші та через річки – не працює. Хоча така діяльність могла б бути, але над нею суттєво не працювали ніколи».

«Логістика стала ключовою, бо це доступ до міжнародних ринків. Витрати на логістику зростають, будуть й далі зростати, бо це ціна пального, ризику, збільшення та змінення маршрутів. Ніколи раніше ми не возили зернові автотранспортом на відставні тисячі км. Зазвичай перевозили автомобілями в межах елеваторів, сусідніх ділянок, на відстані 150-200 км максимум, а зараз з Харкова везуться до портів Дунаю».

«Звичайно, інвестиція в логістику, що включає в себе різні види транспорту, як залізничний, так і авто. Деякі види компаній розглядали для себе водний транспорт».

«В тваринництві, для того, щоб молоко було безпечне та якісне, його потрібно зберігатися. Для цього потрібна електроенергія, якої зараз немає. Відповідно величезна кількість питань по якості молока. Величезні проблеми є для підприємств, які займаються зберіганням ягід для експорту, адже там також величезні потреби в електроенергії».

Підвищення ефективності використання ресурсів (води, енергетичних ресурсів тощо)

«В нас були і зараз залишаються масштабні плани щодо будівництва біо-метанового заводу. В нас є ферма молочна і коров'ячий послід, який за допомогою біо-метанового заводу утилізується краще. Також хотіли туди додавати біомасу кукурудзи».

«Для нашої компанії це енергоефективність, енергонезалежність від газу і можливість подальшої переробки відходів агропродукції».

Покращення управлінської інфраструктури

«Ми зараз не розуміємо, який в нас буде персонал після війни, бо велика кількість українців залишила Україну, велика кількість воює зараз на фронті, в тому числі чоловіки, які були задіяні безпосередньо в роботах. Тому тут відповідно можна зараз лише гадати, яка в нас буде управлінська інфраструктура після закінчення війни».

«Нові практики дуже важливі. Тому компанії, в яких вже відбудовані корпоративні структури, вони дозволяють робити системну роботу по впровадженню нових практик. Якщо впроваджувати нові практики, то покращиться продуктивність праці».

Інші напрямки інвестицій

«Перш за все, інвестувати потрібно в освітню діяльність, в фізичне технічне оснащення, лабораторії, які дозволяють відповідати всім тим вимогам, яким має відповідати продукція в ЄС. Наші клієнти надають перевагу європейським лабораторіям по визначенню якості продукції, бо в Україні достатньо мало таких лабораторій».

«Потреби, які перелічені, потрібні всі, але найбільше необхідно для України - це нормативні вимоги, що будуть однакові для всіх гравців. На жаль, у нас поки не так.

«Інвестиції в законодавчу базу, оскільки в нас застарілі санітарні норми, всі ці речі потрібно адаптувати, а це свого роду інвестиції».

Розділ 6. Рушійні сили інвестицій та ініціатив сталого розвитку

Основні стимули інвестицій в сталий розвиток аграрних підприємств

Основною рушійною силою, що спонукає українські аграрні підприємства запроваджувати ініціативи сталого розвитку, на думку респондентів є можливість реалізації продукції глобальним компаніям або ж на експорт в країни ЄС. Окрім того, необхідність залучення додаткового іноземного капіталу також стимулює до переходу до принципів сталого розвитку.

Прямі репліки учасників опитування щодо основних стимулів інвестицій в сталий розвиток

«На першому місці є участь в ланцюгах поставок глобальних компаній. В першу чергу ти повинен задовольняти їх вимоги, бо інакше ти не зможеш продавати свою продукцію. А вже потім для фінансування власної діяльності і там ми вже повинні відповідати тим вимогам з точки зору фінансів. І тут вже включаються банки, фондові біржі та правила ЄС, якщо компанія зареєстрована в європейській юрисдикції. Але в першу чергу аграрні підприємства повинні задовольняти вимоги своїх покупців».

«Бажання продати буде змушувати переходити до принципів сталого розвитку. Але чи зможемо відповідати цим принципам – це питання».

«Тут є ще вимоги по експорту продукції. Бо коли ми експортуємо, то є сертифікація і ми згідно цієї сертифікації дотримуємося вимог. І це стимулює точно».

«Після того, як українські аграрії почали експортувати більше в ЄС зерна, то почалася динаміка думати про те, які засоби захисту рослин використовуються. Ми

знаємо багато випадків, коли в експортних контрактах з німецькими компаніями чітко прописано ледве не 200 аналізів, які мають бути зроблені. Тому покращення є: з'являється розуміння, що якщо працювати з Європейським Союзом, то потрібно задумуватися наперед, з якими засобами захисту рослин ти працюєш».

«Критерій ESG – це критерій для соціально-свідомих інвесторів. Таких інвестиційних банків та інституцій як ЄБРР, Світовий банк, які дійсно використовують метрики для оцінки ризикованості бізнесу. Тоді компанії знаходяться в конкуренції за капітал. При цьому одна компанія має і рейтинг, і стратегію, а інша немає, то звичайно преференцію нададуть тій компанії, яка відповідає і робить кроки до цілей сталого розвитку. Я думаю, що в Україні це поки що найбільший драйвер».

«Мені здається, що тема сталого розвитку ввійде в життя завдяки фінансовим інструментам і завдяки тому, що для компаній, які займаються сталим розвитком, будуть інші умови інвестування, ніж іншим компаніям, які не витрачають на це грошей. Бо в бізнесі потрібно заробляти прибуток, а бізнес-модель сталого розвитку вона дорожча, ніж не думати про це питання. Тому тут без банкірів великого прогресу не буде».

«Необхідність відповідати вимогам міжнародним фінансовим установам, які дуже активно фінансують або напругу, або через українські комерційні банки».

«Є три рушійні сили:

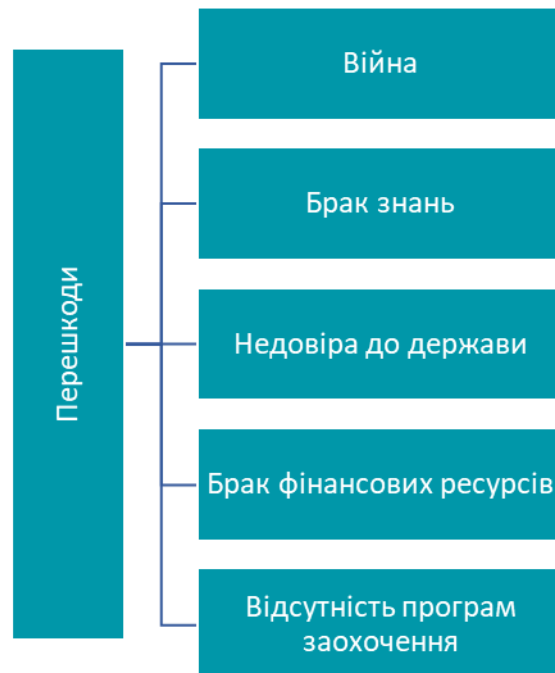
- Має бути вигідно, інвестор буде інвестувати тільки в те, що окупиться;
- Має бути вимогою і без цього буде неможливо;
- Має бути дуже модно.

«Можна додати драйвер іміджу компанії, відданість принципам з боку власника компанії».

Перешкоди для інвестицій в сталий розвиток

Головні перешкоди для інвестицій в сталий розвиток перераховані нижче по мірі зниження їх важливості.

Схема 4. Ієрархія перешкод для впровадження принципів сталого розвитку

Війна

Основною перешкодою інвестицій в сталий розвиток учасники опитування зазначили війну, яка все ще триває в Україні. На жаль, вона наносить неймовірну шкоду українській екологічній системі, економіці, населенню. До поки триває війна, інвестиції в сталий розвиток малоефективні.

Брак знань

На жаль, лівова частка українських аграріїв не розуміють, що таке сталий розвиток та навіщо це робити. Без якісної освітньої програми інвестиції в сталий розвиток робитися не буде.

Недовіра до держави, корупція

Україна – поки що залишається країною з високими ризиками, з високим рівнем недовіри до держави та корупційними історіями. Цей фактор не дозволяє вільно залучати інвестиції в сталий розвиток.

Брак фінансових ресурсів

Наразі українські аграрні компанії мають значні фінансові проблеми через проблеми зі здійсненням експорту, низьку ціну на внутрішньому ринку та зростання вартості виробничих ресурсів. В подібних умовах важко виділити кошти на інвестиційні проекти, які доволі часто не мають швидкої окупності.

Відсутність програм заохочень

Доволі часто для запровадження певних програм, які не швидко окупаються, потрібні додаткові програми заохочення. На жаль, в Україні вони наразі відсутні.

Прямі репліки учасників опитування щодо перешкод для інвестицій в сталий розвиток

Війна

«Сталий розвиток – це про сучасні технології, що забезпечує менший вплив на екологію, сучасне землеробство, застосування інноваційних технологій. Але для цього треба закінчити війну, проблема для аграріїв й розмінування. Чуємо кожного дня, коли трактори підриваються на міні, ця проблема нас ще 5-10 років буде гальмувати».

«В першу чергу, треба зупинити війну, а далі відбудувати те, до чого ми дійшли з точки зору потенціалу подальшого сталого розвитку».

«Основна перешкода зараз – це війна. Поки не закінчиться війна, ніхто про це говорити не буде».

Брак знань

«Ніхто не розуміє, які вимоги по сталому розвитку стоять перед агросектором.»

«Основна перешкода – брак знань, бо не всі розуміють, що таке сталий розвиток в принципі».

«Ніхто не бореться з низькою обізнаністю щодо необхідності впровадження цілей сталого розвитку. Ми все таки крокуємо в ЄС і будемо на ринку конкурувати з компаніями, які вже всі ці стандарти імplementували. Іде дуже низька освітня робота, дійсно дуже мало нормативно-роз'яснювальних актів, мало вимог, які якимось чином спонукали компанії прислуховуватися».

«Недостатнє розуміння переваг, поінформованості, відсутність розуміння "навіщо це робити"».

Недовіра до держави, корупція

«Держава за останні роки не дотримала жодного зобов'язання щодо інвесторів. Держава у сукупності зі своїми корупційними контролюючими органами не дає можливість вести будь-який інвестиційний бізнес в Україні. І це починаючи зі сплати податків, в плані дотримання законодавства, дотримання зобов'язань держави по зеленому тарифу тощо».

«Україна – країна з високими ризиками і фінансування залучати дорожче, ніж в країни ЄС, то відповідно інвестицій менше було. Ще в Україні дуже недальновидні правила відносно іноземних інвесторів (не можна передбачити, що держава придумає ще для дискримінації іноземних інвесторів)».

«Рівень корупції в нашій країні, на жаль, не завжди приваблює інвесторів. Інвестор має бути впевнений, куди кошти направлені і бачити результат».

Брак фінансових ресурсів

«Брак ресурсів фінансових, бо всі програми не мають швидкої окупності, а деякі взагалі не мають окупності. Тому тут дійсно потрібно стимулювати через фінансування, міжнародні фінансові інститути».

Відсутність програм заохочень

«Якщо будуть прийняті стандарти сталого розвитку, а не буде програм по заохоченню, то вона та програма так і залишиться нереалізована».

Інвестування самотужки в сталий розвиток та його мотиви

Основним стимулом, що спонукає самотужки інвестувати в сталий розвиток, виступає все те ж бажання як найвигідніше реалізувати свою продукцію. В першу чергу серед мотивів самостійних інвестицій експерти зазначають інструментальні, а потім вже етичні.

Прямі репліки учасників опитування щодо інвестування самотужки в сталий розвиток

«Бажання вийти на нові ринки, де є певні вимоги до підприємств. Саме це спонукає сільськогосподарські підприємства переходити на нові стандарти».

«Чесно кажучи, не бачу там великих інвестицій. Єдине, що можна зазначити, що до війни сільське населення дуже часто жалілося на те, що дуже багато використовується засобів захисту рослин, від цього відповідно проблеми зі здоров'ям у людей, гинуть бджоли. Тому на місцевому рівні була дискусія стосовно того, як використовується хімія, де її зберігати. В цьому плані рух пішов, дуже багато аграрних компаній почали інвестувати в професійні склади, внесення ЗЗР відбувається виключно в нічний період. Сільське населення негативно ставиться до використання хімії в цілому, тому цей процес і не зупиниться».

«На даному етапі імплементації європейського законодавства інструментальні мотиви будуть мати більший відгук».

«Це може бути економічна вигода, співпадіння цілей та напрямків сталого розвитку та підвищення економічної ефективності. Уникнення певних негативних наслідків або набуття певних позитивних рис для бізнесу (турбота про громади, про сільське населення, землевласників), етичні більш на другому плані».

«Є й етичне питання. Всі працюють на договорах оренди, хочеться, щоб договори оренди продовжувалися, хочеться, щоб імідж компанії в сільській місцевості був позитивний, тому тут є і етична сторона медалі».

Розділ 7. Сертифікація сталого розвитку та розкриття інформації

На думку респондентів даного дослідження в Україні немає чіткого розуміння сертифікації сталого розвитку. Про їх наявність знає обмежена кількість українських підприємств, які або поставляють свою продукцію глобальним гравцям, або співпрацюють з міжнародними фінансовими інститутами. Згадуються інші сертифікації, які є дотичні до теми сталого розвитку.

Аналогічна ситуація про звітування та вимірювання сталості. Є розуміння, що публічні компанії надають дані щодо досягнутих цілей сталого розвитку, однак деталі мало хто знає.

Прямі репліки учасників опитування щодо сертифікації в сталий розвиток та розкриття інформації

«Стандарти не використовуються і ніхто про них толком не знає. Якщо хтось поставляє картоплю на РерсіСо, то вони повинні використовувати ті стандарти».

«Ні, це не про нас. В нашому законодавстві просто немає нічого. Всі критерії, які вимагають ЄС або інші якісь держави для експорту продукції. Ті, які потрібно, ми виконуємо. Але це не наші українські стандарти, в нас про це взагалі нічого немає».

«Багато холдингів переходили на сертифікацію IFC, яка веде за собою деякі принципи сталого розвитку. Також отримували сертифікацію GMP, HACCP – це нормативні акти, які не згадують сталий розвиток, але принципи сталого розвитку там є».

«GLOBALGAP, ESG та Organic використовується».

«Про GLOBALGAP ще чув, решту з перелічених – практично нічого не чув. GLOBALGAP не дуже поширений».

«Планував запровадити та підписати UN Global Compact, звітувати їм про виконання конкретних цілей сталого розвитку, які ми взяли для себе. Далі стандарти IFC. Існує гайд, по якому імплементувати їхню Звичайно, ми як компанія, плануємо звітувати про результати реалізації нашої ESG стратегії і для цього я вибрав 2 стандарти: SASB стандарти та GRI стандарти. Це стандарти розкриття нефінансової звітності».

«Взагалі не знаю та ніколи навіть не чув. Мені не відомі такі критерії, за якими можна сказати, чи має компанія сталий розвиток, чи ні. Я знаю більшість менеджерів компаній в обличчя, то вони скажуть те ж саме. Можна, звісно, зараз сказати, що ми співпрацюємо з великими компаніями, що проводять нам аудити, надаємо звіти, запрошуємо для оцінки діяльності. Але, якщо говоримо про добровільні стандарти та те, як вони поширені в Україні, то такі стандарти мені не відомі, в Україні не

поширено. Коли говоримо про глобальний рівень, хочемо вийти на нові ринки, тоді вже запрошуємо компанії для аудиту».

«Я не чула про звітуванні по сталому розвитку. Органік – так, вони звітують».

«Ті компанії, які найбільші то вони звітують перед міжнародними фінансовими інститутами, то в них є спеціальна форма звіту».

«Не можу нічого сказати. Єдине, що впевнений, що агрохолдинги публікують звіти для інвесторів, й в цих звітах є показники в грошовому еквіваленті, скільки виділено на певні проекти, або звітується участь в проекті, наприклад, біопалива, переробки відходів від ферм по вирощуванню курей. Конкретних показників в нашому бізнесі я не знаю. Хіба що те, що 100% складів мають бути із санітарним транспортом».

«Щоб отримати цю сертифікацію компанії проходять дуже багато перевірок, це і є єдине звітування. Якесь інше звітування та вимірювання сталості наразі досить абстрактним питанням є. Знаю, що є деякі починання в деяких компаніях створити певні калькулятори певних аспектів сталого розвитку. Але як такого конкретного функціонуючого калькулятора вимірювання сталості господарства нам ще невідомо».

«Більшість українських компаній доєдналися до глобального договору ООН, кожна з них публікує на сайті звіт про сталий розвиток, показники, яким чином вони впливають на навколишнє середовище. Водночас, що відрізняє наші аграрні компанії від західних, це те, що наші компанії не публікують метрики, тобто які конкретні цілі по кожному із стандартів вони декларують на досягнення на наступний рік. В Україні поки що описове звітування прогресу, менш чітко встановлюються цілі, досягнення та прогрес».

Розділ 8. Процес підготовки українських аграрних підприємств до європейської інтеграції в плані сталого розвитку

Готовність в політичному плані підготовки аграрного сектора України до запровадження вимог Зеленої угоди/САП ЄС в рамках європейської інтеграції

За оцінкою респондентів, процес підготовки українських аграрних підприємств до європейської інтеграції поки що доволі неактивний, поступовий. Ця тема постійно піднімається, однак немає чіткого розуміння. Однак є й більш оптимістично налаштовані експерти, які стверджують, що ситуація набагато краще, ніж здається.

**Прямі репліки учасників опитування щодо готовності в політичному
плані підготовки аграрного сектору України до запровадження вимог
Зеленої угоди/САП ЄС в рамках європейської інтеграції**

«Поки що мало хто про це турбується. Хтось десь читав про Зелену Угоду, але детально толком ніхто не знає. В більшості випадків немає розуміння, що так Зелена Угода і чого його потрібно запроваджувати. Коли українські компанії думають про вступ до Європейського Союзу України, в більшості випадків це інфраструктурна допомога, якісь дотації на гектар, але абсолютно ніхто не думає про те, які вимоги стоять перед Україною для того, щоб туди вступити. І в першу чергу перед сільським господарством».

«Останній рік перед війною дуже багато про Зелену угоду говорили, проводили конференцій, нарад. Великі підприємства розуміють, що це в якийсь момент станеться і вони вже в технології виробництва принципи Зеленої угоди запроваджували: змінювали використання різних добрив, хімічних препаратів, відмовлялися від використання хлорпірифосу, який заборонений в ЄС».

«Farm to fork для України мало що може бути використане. В нас і так норми внесення добрив не такі великі. Ми і так знаходимося в умовах кращих, ніж в Європі. А от ціль 25% під органіку, то її неможливо реалізувати».

«Може в кулуарах хтось і говорить про те, що потрібно організувати це та просунути, але все на тому рівні, певно, й залишилося. Я не політик, я не говорю з політиками про це, але якщо я та людина, для кого це має бути створено, то для мене зараз взагалі це темний ліс. Отже, ніяк не просунутий».

Однак є й більш оптимістично налаштовані експерти.

«Насправді цей процес значно просунутий, ніж здається, ситуація набагато краще, ніж здається. Бо морально ринок готувався до вимог ЄС достатньо давно, тому

розмови почалися давно, з тих адаптацій, що зараз робляться, то ця інтеграція буде швидшою та легшою, ніж нам здається. Бо ми вже готові багато років».

Вплив війни на процес підготовки українських аграрних підприємств до європейської інтеграції

Однозначної відповіді щодо позитивного чи негативного впливу війни на процес підготовки українських аграрних підприємств до європейської інтеграції в плані сталого розвитку немає. З одного боку війна прискорює бажання вийти на європейських ринок. А з іншого боку, більшість компаній зараз борються за фізичне виживання і їм наразі не до європейської інтеграції.

Прямі репліки учасників опитування щодо впливу війни на процес підготовки українських аграрних підприємств до європейської інтеграції

«Війна для одних підприємств сповільнить цей перехід, для якихось прискорить, бо бажання вийти на європейський ринок до прямого споживача буде примушувати компанії відповідати вимогам ЄС».

«Війна дійсно все сповільнила, тому що кожен думає про виживання. Десь прожив, та й добре».

«Ті компанії, які почали виходити на європейський ринок, вони прискорилися в цьому процесі. Але це невеликий відсоток дуже прогресивних компаній. Якщо подивитися на український агробізнес, як на 100%, то 5% прогресивних компаній, які намагаються, після того, як були зняті обмеження на експорт харчових продуктів, закріпитися на ринку Євросоюзу, вони почали рухатися. А інші 95% компаній думають про виживання і в цьому питанні відкинулися назад. Виник ще більший розрив».

«Зі сторони аграрних підприємств вона його майже зупинила, а зі сторони законодавчих органів прискорила».

«Війна прискорила всі процеси. З отриманням кандидата багато питань активізувались. В кожному комітеті створенні під комітети з Європейською інтеграцією».

Готовність українських аграрних підприємств до відповідності вимогам Зеленої угоди

Також немає одностайності експертів щодо готовності українських аграрних підприємств слідувати вимогам Зеленої угоди. З одного боку, будучи вже інтегрованими в світову економіку, не буде на стільки складно відповідати вимогам Зеленої угоди. Але це в основному стосується великих підприємств. А з іншого боку потрібні додаткові заохочення, роз'яснення, щоб прискорити цей процес.

Прямі репліки учасників опитування щодо готовності українських аграрних підприємств до відповідності вимогам Зеленої угоди

«Українські підприємства дуже готові, вони будуть навіть вітати такі стандарти або вимоги. За рахунок того, що українські аграрні підприємства інтегровані в світову економіку, вони дуже готові до впровадження».

«Великі компанії готові, маленькі ні. Щодо працювати на вимогах сталого розвитку. Все залежить від задачі і вимог. Маленькі компанії мають бачити перед собою бенефіт, які можуть отримати або кнут у вигляді законодавчих вимог».

«Підприємства потрібно зацікавити, так само як раніше зацікавлювали підприємства Польщі, Німеччини, коли це все починалося. Це все про бізнес. Якщо ти виконуєш якісь правила, норми до сталого розвитку, ти від цього отримуєш якісь додаткові бонуси. Якщо ти починаєш виробляти біопаливо, ти не платиш акцизні збори на нафтопродукти. Якщо ти економиш CO₂, ти отримуєш премії на щось. Якщо ти робиш сівозміну, яка відповідає критеріям сталого розвитку, ти отримуєш дотацію на кожен га землі. Це не повинно робитися примусово, а добровільно. Для цього потрібно зацікавити підприємства цим займатися».

«Це потрібно робити дуже поступово, тому що в цьому році весь агросектор не думав про ці питання. Бо коли ти не знаєш, куди продати своє зерно, в тебе немає грошей і в тебе кукурудза стоїть в полі в грудні, то питання сталого розвитку відходить на другий план».

Кроки, які має запровадити український уряд для прискорення процесу адаптації вимог Зеленої угоди/САП ЄС на українських аграрних підприємствах

На думку респондентів, українському уряду для прискорення процесу адаптації вимог Зеленої угоди/САП ЄС на українських аграрних підприємствах потрібно змінювати українське законодавство та робити це з врахуванням українських реалій.

Також необхідно доносити їх принципи як до українських аграрних підприємств, так і до кінцевих споживачів.

Прямі репліки учасників опитування щодо кроків, які має запровадити український уряд

«Потрібно міняти повністю законодавство, прилаштовуємо його до європейських умов. А це близько 40% всіх нормативних актів, які стосуються Зеленої угоди або безпеки продуктів харчування, а їх потрібно переробити, донести до виробників, а потім втілити в життя. Це величезний обсяг роботи. На жаль, багато хто цього не розуміє».

«В першу чергу, це адаптація законодавства, а далі перехідний період, щоб був час для агровиробників та господарств перейти та підготуватися до норм».

«Потрібно працювати над тим, щоб донести до українських агровиробників сутті Зеленої Угоди».

«Нам потрібен здоровий баланс, тому що аграрна економіка Європи та аграрна економіка України – це різні аграрні економіки. В Європі немає холдингів по 30 тисяч га. Середній холдинг в Італії – це 3-4 тис. га, який вважається вже досить великим. Законодавство, яке приймається в Європі, має адаптуватися в Україні дуже-дуже збалансовано. Тому що пестицидне навантаження на 1 га в Україні в 3 рази менше, ніж в Нідерландах. Тому наші стандарти подекуди є більш високими. В умовах Зеленої угоди один із пунктів було скоротити використання пестицидів на 50% до 2030 року. Нам не потрібно це скорочувати, бо ми стільки не вживали. Нам потрібно досить обережно підходити до цього питання, беручи до уваги, що ми також піклуємося про наших кінцевих споживачів. В нас, наприклад, коли готувалося законодавство по аморелам (залишкова кількість пестицидів у врожаю), подекуди по стандартам України в нас були більш жорсткі правила. Тому створюються робочі групи і ці директиви досить щільно аналізуються. Не можна просто перекласти законодавство та прийняти його».

«Я думаю, що профільні відомства займаються імплементацією європейського законодавства. Саме вони пишуть нові нормативні акти, вимоги та рекомендації. Власне перед тим, щоб щось впроваджувати і приймати, було б непогано

публікувати та презентувати перед затвердженням. Робити освітні заходи. Вони повинні полегшувати цю роботу для бізнесу».

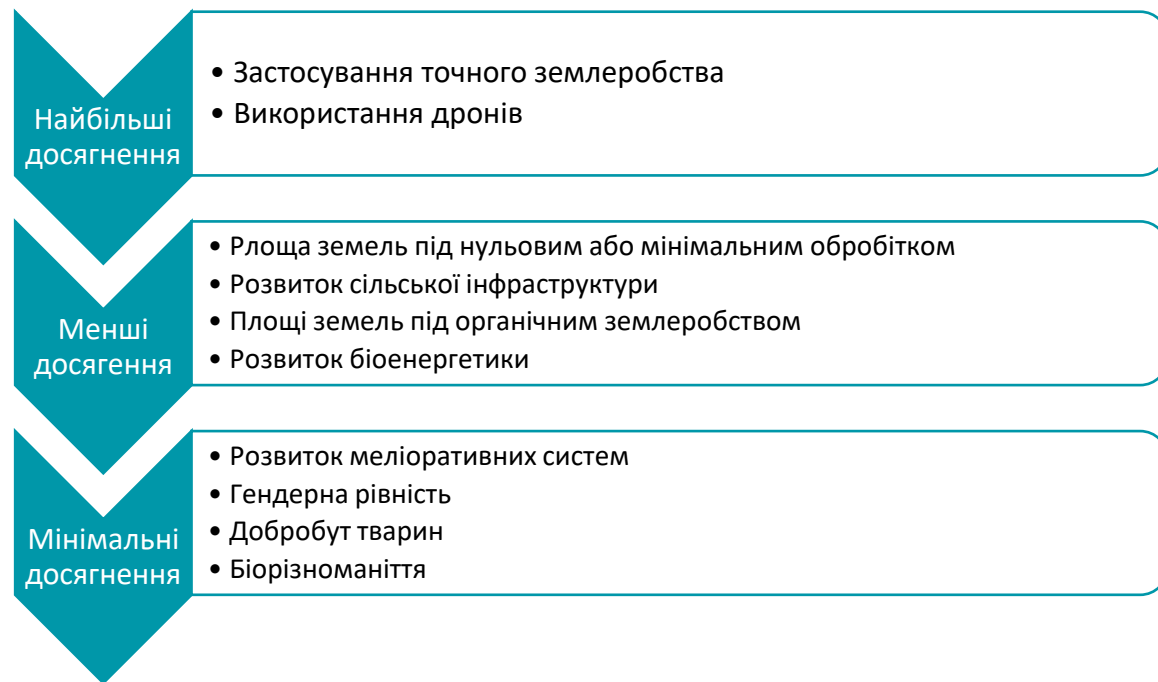
«Потрібно ставити цілі, щоб підприємства розуміли, до чого вони мають прагнути. Як мінімум, український уряд має надавати аналітику по стану виконання, щоб всі в відсотках бачили, на скільки відсотків ціль виконується».

«Перш за все вони повинні не лише підприємствам доносити принципи Зеленої угоди, а й до кінцевих споживачів з поясненням, що це їм дасть. Коли в народі будуть розуміти, що таке сталий розвиток і які плюси його, вони будуть вимагати від підприємств відповідати цим стандартам. Доки цього не відбудеться, то процес переходу буде досить повільний».

Розділ 9. Якими є поточні (або ж, якщо важко оцінити, тоді довоєнні) результати інвестицій українських аграрних підприємств у сталий розвиток

На думку респондентів, важко виділити в абсолютних величинах результати інвестицій в сталий розвиток, так як це ніде не фіксується. Якщо в загальних рисах, то головні результати інвестиції аграрних підприємств в сталий розвиток наступні.

Схема 5. Градація результатів інвестицій в сталий розвиток аграрними підприємствами України

Прямі репліки учасників опитування щодо поточних інвестицій українських аграрних підприємств в сталий розвиток

Застосування точного землеробства

«В довоєнний період спостерігалось, що дуже багато господарств інвестували в точне землеробство. По-перше, це диференційоване внесення добрив, що допомагає зекономити на добривах, тому зараз це є ще більш актуальним напрямком. Диференційоване внесення ЗЗР, що допомагає зменшити пестицидне навантаження та водночас дає економію. Та диференційований посів, що також дозволяє зекономити на насінні, але при цьому не втрачати на врожайності. Інвестицій в точне землеробство спостерігається досить багато. Вони також продовжаться».

«За останні 5 років великі компанії зробили сильний в цьому прорив та широкі кроки до передових технологій та інвестували туди. 90% перейшли на технології, що керують за допомогою тих систем, що не були доступні 5 років тому, починаючи від навігації, яка керується супутником та закінчуючи безпілотними технологіями. За 10 років ми змінили підходи до сільського господарства, досить активно компанії інвестують в це та будуть інвестувати. Всі максимально в це інвестують, менш інвестують в соціальні проекти чи нерухомість, чим в безпілотні технології та інші сучасні технології».

«Система точного землеробства вже використовується в нас десь на 90%. Ще 5 років тому вона на 0% використовувалася. В нас була закуплена техніка для диференційного внесення, багато автоматизації зроблено. Зараз агрономи, сидючи дистанційно розробляють диференційне внесення на основі аналізу ґрунту, які ми робили. Ми дуже багато проінвестували і дуже багато роботи робили в плані аналізу ґрунту, щоб на основі нього робити диференційне внесення добрив. Також багато техніки було закуплено, додаткове обладнання для того, щоб робити диференційований посів, бо в нас є строкаті ґрунти. Для того, щоб був оптимальний посів з ефективним використанням наших ресурсів. Окрім того різний посів на полях, які мають потенціал і які не мають потенціал. Тут вираховується скільки в якій зоні полів потрібно вносити ресурсів. В цьому плані наша компанія та багато агрохолдингів зробили дуже велику роботу в цьому напрямку. І Україна зараз знаходиться на дуже високому рівні».

Виробничі площі земель, що перебувають під наглядом безпілотників/супутників

Подібні технології використовують лише великі агрохолдинги, так як, на думку респондентів, це дороге задоволення, які не всі підприємства можуть собі дозволити. Однак наявність великої кількості агрохолдингів в Україні забезпечує гарне представлення цих технологій.

«Точне землеробство досить дороге задоволення, тому мало компаній повністю переходять на точне землеробство, частково запроваджують деякі компанії».

«Україна в плані використання безпілотників чи супутників при виробництві займає лідуючі позиції в порівнянні з багатьма європейськими країнами. Це відбувається через те, що в Україні агрохолдинги, а в ЄС маленькі фермерські господарства, які менше використовують ці технології. Їм простіше роздивитися, що в них відбувається на 100 га, а в нас – великі площі».

«Під наглядом безпілотників чи супутників 100% наших земель знаходиться. Я вважаю, що в цілому по українським агрохолдингам аналогічна ситуація. Ми використовуємо безпілотники також для діагностики, моніторингу стану рослин, також використовуємо для точкового внесення засобів захисту рослин і тут є зменшення використання цих засобів, що позитивно впливає на екологічну складову».

Площа земель під нульовим чи мінімальним землеробством.

Реальної оцінки площ земель під даним обробітком немає, однак частково ці технології починали використовуватися.

«Південь України частіше всього на мініальному обробітку. Реальний нуль – дуже мало на сьогоднішній день». Точне землеробство досить дороге задоволення, тому мало компаній повністю переходять на точне землеробство, частково запроваджують деякі компанії».

«В нашій компанії вже близько на 10% наших земель обробіток іде мінімальний і ми робили інвестиції для цього, купляли спеціальне обладнання, інвестували в точний сигнал, який необхідний для використання даної технології. Як наслідок, є зменшення ерозії ґрунту, зменшення витрат палива при роботі, зменшення добрив, бо добрива тепер кладуться не єдиним шаром, а в рядок під насіння, зменшення використання гербіцидів, які також точково використовуються. Наша компанія в цьому дуже багато кроків зробила. Всі великі агрохолдинги зробили великий шлях, досягли великих цілей і готові далі розвиватися в цьому напрямку».

«З точки зору мінімального або ж нульового землеробства, то не всі землі в Україні придатні під ці методи, бо культури просто не виростуть або ж не дасть ту врожайність, яка необхідна для покриття витрат. Наша компанія пробувала запроваджувати на Донбасі, але результати були невтішні».

«Під нульовим землеробством дуже маленький відсоток в порівнянні з тим, що в Латинській Америці, Австралії. Весь світ переходить під регенеративне землеробство, Україні важливо прискорити свої зусилля».

Обсяг інвестицій підприємств у сільську інфраструктуру

В даному напрямку інвестують багато компаній, так як вони працюють безпосередньо в сільській місцевості та й всі пайовики фактично проживають на цих територіях.

«Багато інвестують в сільську інфраструктуру, багато внесків на розвиток сільських територій. Близько 100 доларів на гектар вноситься в сільську інфраструктуру в

різному вигляді (починаючи від реконструкції та ремонту доріг та закінчуючи школами). Раніше це було 20-30 доларів».

«В кожній великій компанії є свій бюджет на розвиток сільських територій/громад».

Площі земель під органічним виробництвом

Один із небагатьох показників, якому надали оцінку. Це пов'язано з тим, що на державному рівні існувала програма по розвитку органічного землеробства і я приблизне розуміння.

«Під органічним виробництвом 500 тис. га землі приблизно».

«Україна вже являється одним із головних постачальників органічної продукції в ЄС. Однак говорити про 25% виробництва під органічним виробництвом, то це не вийде, бо це комерційно не вигідно. Є не так багато покупців, які готові платити додаткові кошти за органіку».

Обсяг інвестицій у біоенергетику.

На думку респондентів, обсяг інвестицій в даному напрямку будуть збільшуватися після розпочатої росією війни.

«Інвестиції в біоенергетику збільшилися, бо всі розуміють по вартості газу і доступності з росії буде і далі складно. Тому очевидно будуть збільшуватися інвестиції в даному напрямку».

«В останні 2 роки біоенергетика дуже посилилася. Ціни на газ до цього примусили. Біоенергетика надалі буде зростати дуже суттєво».

Обсяг інвестицій підприємств у меліоративні системи.

Даний напрямок озвучувався як пріоритетний в Міністерстві аграрної політики та продовольства, однак війна змусила змінити плани. Тим паче, що меліорацію потребує південь України, де зараз або тривають бойові дії, або лінія фронту проходить досить близько.

«Радянські меліоративні системи були зруйновані і це пріоритет в аграрного міністерства, але ми не бачили великих інвестицій тут».

Гендерна рівність

«Агровиробництво більш асоціюється з фізичною силою, тому я відокремив адміністративний персонал. В адміністративному персоналі 48% жінок. В цьому плані компанія дотримується гендерної рівності. Щодо неадміністративного персоналу, то тут лише 22% і це пов'язано з необхідністю фізичної сили. В нас жінки працюють обліковцями, вагарями, завскладами. Ми жінок долучаємо до нефізичної праці».

«З'явилися жінки агрономи і це можна додати в перемогу».

Обсяг інвестицій у добробут тварин. В даному напрямку принципи сталого розвитку практично не застосовувалися.

«Інвестицій в добробут тварин швидше за все не було».

«Велике питання, на яких стандартах ми працюємо. В ЄС є велике різноманіття стандартів щодо добробуту тварин. На жаль, немає єдиного стандарту, на який ми повинні спиратися».

Біорізноманіття.

На жаль, питання біорізноманіття майже не розвивається в Україні, бо не існує ніяких стимулів для цього.

«Має бути якась державна програма по біорізноманіттю, бо так воно не буде працювати».

Загальні інвестиції аграрним сектором в сталий розвиток

Також респондентам було складно оцінити сукупний обсяг інвестицій в сталий розвиток аграрних підприємств, так як подібні витрати не фіксуються на державному рівні. Тому респонденти робили свої оцінки або ж називали абсолютні цифри на прикладі своїх підприємств.

Прямі репліки учасників опитування щодо кроків, які має запровадити український уряд

«Якщо ти міняєш способи ведення сільського господарства – це вже і є інвестиція в сталий розвиток. Будь-яка інвестиція в заміну техніки в точному землеробстві це і є

сталий розвиток. Тому ми в принципі можна взяти всі вкладення в галузі і це буде внесок в сталий розвиток».

«Розумію, що коштів виділяється багато, однак в цифровому вимірі – навіть не знаю. Українські підприємства виробляли виробничі потужності, технологію виробництва, то вже дуже багато. Думаю, що вимір вже йде сотнями мільйонів доларів».

«Близько 5-10% земель обробляються з дотриманням принципів сталого розвитку. Якщо взяти капітал, який потрібно інвестувати у гектар для того, щоб його обробляти за цими принципами (технологічно, не виснажуючи, використовуючи техніку, зберігання, логістику) – це мінімум 1,5 тисячі доларів на га щороку. То це десь обсяг інвестицій становить 2,25 млрд USD українському сільському господарстві, які працюють за принципами сталого розвитку».

«Ми можемо говорити про суми в розмірі сотень млн доларів, але це ніяк не мільярди. Але це абсолютно крихітні суми порівняно з масштабами держави і тими можливостями інвестування, які б можна було робити. За останні роки, ті сотні млн доларів, які українські підприємства проінвестували в свої програми, вони не на стільки великі. І це були власні кошти».

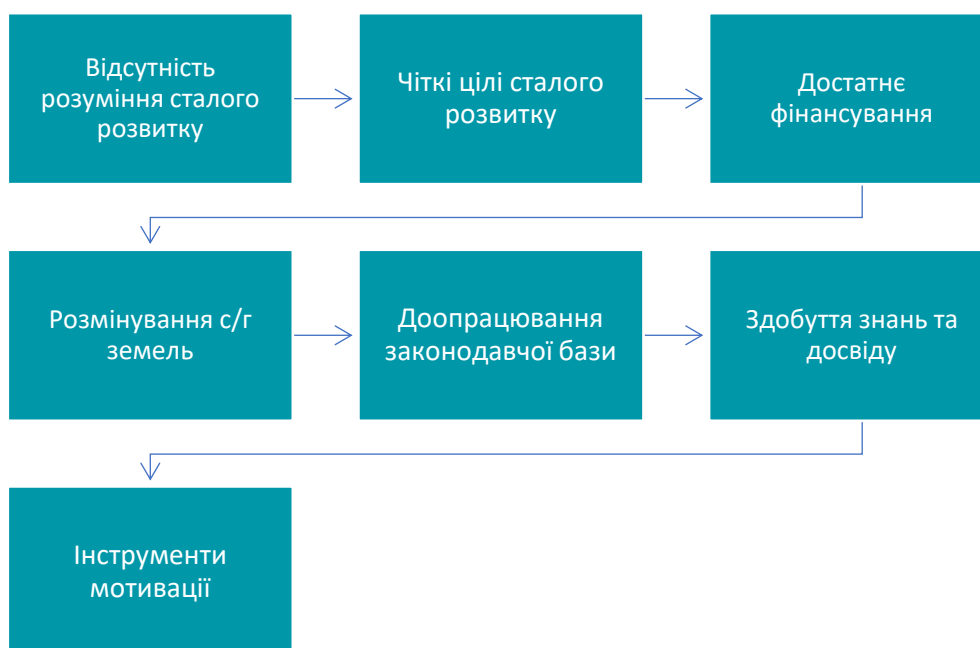
«За останні 10 років наша компанія інвестувала 67 млн доларів в сталий розвиток. Це було будівництво нових об'єктів, в тому числі об'єктів тваринництва, де умови утримання тварин найкращі, за європейськими стандартами. І нова техніка, про яку я вже багато сказав і для чого вона. По Україні в цілому мені важко сказати».

Розділ 10. Оцінка потенціалу, існуючих викликів при запровадженні підходів сталого розвитку після закінчення війни та управління ними

Практично у всіх респондентів є розуміння, що в українського аграрного бізнесу немає інших варіантів, як запроваджувати принципи сталого розвитку після закінчення війни, щоб мати можливість інтегруватися в ЄС. І цей процес зворотній: без інтеграції в ЄС сталий розвиток в Україні не буде запроваджуватися далі.

Однак респонденти одразу зазначають, що це буде тривалий, складний та дорогий процес.

Схема 6. Виклики при запровадженні підходів сталого розвитку після закінчення війни

Відсутність чіткого розуміння сталого розвитку українськими агровиробниками

Наявність на українському ринку великої кількості аграріїв, які мають дуже приблизне уявлення, що таке сталий розвиток, потребує в першу чергу роз'яснювальної роботи.

Чіткі цілі сталого розвитку

Покращити розуміння принципів сталого розвитку допоможуть максимально конкретні цілі. Наразі в більшості учасників українського аграрного ринку – це абстрактні поняття, які не можна виміряти.

Достатнє фінансування

Під час війни більшість сільськогосподарських підприємств знаходяться на межі виживання. Тому навряд чи після закінчення війни їх став вдасться швидко

відновити. Саме тому буде необхідне достатнє фінансування для швидкого запровадження принципів сталого розвитку.

Розмінування сільськогосподарських земель

На жаль, вже зараз близько 2 млн га земель в Україні заміновано. Відповідно здійснювати на них господарську діяльність не можна. Процес розмінування – дорогий та тривалий. Окрім того, якість ґрунтів при цьому погіршується, потрібно більше часу на відновлення.

Необхідність доопрацювання законодавчої бази

Потрібно міняти повністю законодавство, прилаштовуємо його до європейських умов. А це близько 40% всіх нормативних актів, які стосуються Зеленої угоди або безпеки продуктів харчування.

Здобуття знань та досвіду

Потрібна передача практичних навичок, які допоможуть швидше реалізувати в життя принципи сталого розвитку. В протилежному випадку знання залишаться теоретичним багажем. Тому в даному випадку потрібна допомога саме європейських колег.

Інструменти мотивації

Українським аграріям необхідні інструменти мотивації у вигляді програм, які зацікавлять підприємства займатися сталим розвитком.

Прямі репліки учасників опитування щодо оцінки потенціалу, існуючих викликів при запровадженні підходів сталого розвитку після закінчення війни

«Коли закінчиться війна і Україна почне активно рухатися в сторону Європейського Союзу, в нас не буде іншого вибору, як переходити і ставати на рейки сталого розвитку і запроваджувати необхідні підходи, які допоможуть нам інтегруватися в Європейський Союз. І це буде повна зміна мислення, наше буття».

«Зовсім по іншому буде виглядати вся українська аграрна галузь. Будемо запроваджувати і ті виклики, які будуть стояти, з ними прийдеться боротися. Бо

інакше ми не отримаємо ні фінансування від банків. Ті компанії, які будуть подаватися на якісь гранти чи дотації від Європейського Союзу, вони не отримають, якщо не нададуть звітність по сталому розвитку».

«Для України важливо, щоб зберігалася зона вільної торгівлі, яка зараз лише на 12 місяців. До початку війни Україна в основному експортувала продукцію в самі бідні країни. Якщо Україна продовжує вільну торгівлю з ЄС, то буде змінюватися дуже багато чого. Буде змінюватися структура вирощування культур, будуть мінятися способи вирощування, тому що тут включається європейська сертифікація».

«Потенціал дуже великий. Якщо за підтримки наших світових партнерів і друзів, якщо вони долучаться до запровадження підходів сталого розвитку, то Україна по своїй ментальності, по своїй культурі вже готова до впровадження».

«Впровадження принципів сталого розвитку буде відбуватися так чи інакше, бо ми йдемо в європейський ринок, де всі ці принципи давно прийняті та дотримуються. І якщо компанії не імплементують ці принципи, не почнуть робити кроки в цьому напрямку, вони програють конкуренцію з європейськими компаніями, вартість залученого капіталу в них буде дорожче, репутація на ринку буде відповідна».

Відсутність чіткого розуміння сталого розвитку українськими агровиробниками

«Потрібно працювати над тим, щоб донести до українських агровиробників сутті Зеленої Угоди».

«Потрібно зробити пояснення «на пальцях» для бізнесу, що таке сталий розвиток та навіщо він їм потрібен. Коли ми кажемо про сталий розвиток, то 80% людей не розуміють, що це таке, нащо воно треба і як це можна застосувати в аспекті бізнеса».

«Щоб фермер захотів переходити на критерії сталого розвитку, то необхідна інформаційна складова, підприємства мають розуміти, що таке сталий розвиток та які критерії, проінформувати, що це не так складно, як здається. І ми не говоримо про високі матерії, почати з інформаційної політики, що ми не так далеко від того ідеального».

«Комунікація – перш за все. Треба дати зрозуміти, для чого це потрібно та показати економічну вигоду. Якщо ми говоримо про точне землеробство, то доносимо, що водночас це більш сприятливо для зменшення пестицидного навантаження, а з іншого боку – економічна вигода на економії добрив, ЗЗР. Якщо говоримо про малі та середні господарства, то потрібна допомога від держави, кредитування для впровадження інноваційних змін».

«Для українських фермерів сталий розвиток – дещо абстрактне, не зрозуміле, бо слів багато, але мало конкретики. Тому необхідно перевести в чітку зрозумілу лінію, тоді рівень розуміння покращиться».

Чіткі цілі сталого розвитку

«Перспективи є, це буде обов'язково, головне, щоб це були не абстрактні речі, а ті, які потрібні для нашого ринку. Бо це дуже прагматичний ринок. Якщо щось буде не зрозуміло, то воно буде реалізовано лише на папері. Тому завдання аграрного бізнесу, громадських організацій, асоціацій, тих, хто буде задіяний в цьому, зробити це максимум чітким та зрозумілим аграрному бізнесу. Не починати зі зменшення виділенні вуглекислого газу, зі збільшення квоти жінок, а починати з чітких речей».

«Якщо у нас будуть чітко врегульовані нормативні акти, чітко зрозуміло до чого йти, то господарства будуть приймати в цьому активну участь, вдосконалюватися та підлаштовуватися під загальні нормативні акти».

«Вимірювання цілей сталого розвитку в якихось конкретних числових величинах, до яких компанія може йти та розвиватися. Це прискорить впровадження, якщо всі будуть розуміти, до якої мети йдемо і як ця вимірюється. Бо зараз в українських аграрних підприємствах воно зараз більш абстрактно. Що є якісь сталі цілі, але які вони і на скільки ми їх виконуємо, ніхто не розуміє».

Достатнє фінансування

«Без міжнародного фінансування великих кроків в сталому розвитку не буде в нашій країні, особливо після війни. В сільському господарстві як маленькі фермери, так великі агрохолдинги знаходяться на грані виживання. Це питання, хто залишиться після війни. Тому без додатково фінансування не можна говорити про покращення стану сталого розвитку».

«Капітал буде дуже необхідний. Ми сподіваємося, що ми будемо більш інтегровані в європейський економічний простір. Зрозуміло, що нам необхідно змінювати стандарти до їх вимог. Україна не дуже багата країна, витрати на змінення стандартів будуть значні і це буде непросто. Якщо будуть будь-які програми, які будуть допомагати, дешеві кредити, субсидії – все буде на користь. Стан економіки після війни буде жахливий. Люди готові працювати, потрібен капітал, технологія, передача певного обладнання – все це буде вкрай необхідним».

«Підприємства потребують коштів, фінансування, інвестицій. Сталий розвиток має бути must have для всіх в однакових умовах. Саме через залучення інвестиційних програм компанії можуть стати на шлях сталого розвитку, відповідального бізнесу. Доступні та дешеві гроші знадобляться всім, хто захоче розвиватися. І якщо він знатиме, що ці інструменти будуть доступні через виконання умов програм сталого розвитку, то вони будуть й дотримуватися цього. Все інше, напевно, буде аж так сильно привабливо для звичайного виробника».

«Банально скажу: це фінансування. Воно в принципі і до початку війни було дуже активним і тут можна тільки подякувати міжнародним установам, таким як ЄБРР та Європейський інвестиційний банк, які дуже багато інвестицій робили в Україну. Щоб вони повернулися на той же рівень роботи з Україною, а може навіть збільшили фінансування програм. Україна дуже вдало впроваджувала ці програми і мала класні результати».

Розмінування сільськогосподарських земель

«Після війни основне питання – розмінування площ, в тому числі сільськогосподарських. Багато дискусій йдуть з цього приводу: чи можна буде використовувати землі чи не можна, особливо де були фосфорні бомбардування. З цієї точки зору, на скільки ці землі будуть відповідати Зеленій угоді, важко сказати».

«Коли в тебе поля заміновані – тобі не до біорізноманіття. Тобі потрібно розмінувати ці поля, а це коштує дуже дорого. Коли компанії, які дійсно постраждали, отримують репарації на відбудову цих збитків, ми можемо говорити про те, що буде рух в сторону сталого розвитку. Якщо компанії будуть змушені, після того, як вони були повністю зруйновані, повністю з нуля починати свою власну відбудову, то пріоритети будуть інші».

«Гостре питання, щоб була комплексна програма по розмінуванню українських полів, бо це дуже велика проблема. І це буде найбільша корпоративно-соціальна відповідальність, якщо нам допоможуть зробити умови роботи на наших полях безпечними для наших людей. Коли твої трактористи можуть загинути, обробляючи поля, то це одна із дуже гострих проблем сталого розвитку зараз».

Необхідність доопрацювання законодавчої бази

«Потрібно міняти повністю законодавство, прилаштуємо його до європейських умов. А це близько 40% всіх нормативних актів, які стосуються Зеленої угоди або безпеки продуктів харчування, а їх потрібно переробити, донести до виробників, а потім втілити в життя. Це величезний обсяг роботи. На жаль, багато хто цього не розуміє. Але зараз всі б'ються за виживання».

Здобуття знань та досвіду

«Мені здається, що індустрія готова, зрозуміла, що потрібно рухатися більше в Європу, більш в переробку. Питання – чи буде достатньо капіталу, управлінського ресурсу, знань та навчань. Аграрна галузь дуже консервативна. Зміна практик займає роки».

«Потрібне практичне навчання, передача практичних навичок. Вони мають це своїми руками зробити пару разів».

«Якщо ти їдеш і дивишся, як працюють найкращі підприємства цієї галузі, ти поступово перенесиш цей приклад на себе. Це стосується великих підприємств. Маленькі фермери вони не їздять, вони не дивляться. Але поступово вони будуть брати приклад з великих підприємств. Який загальний час буде на це витрачено – мені складно відповісти»

«Користуватися повагою будуть ті консультаційні компанії, які будуть доносити і робити для агровиробників ту роботу, яка стосується впровадженню та звітності сталих технологій в агросектор».

Інструменти мотивації

«Повинні бути інструменти мотивації та примусу в першу чергу з боку фінансових інституцій. Бо якщо з боку держави, то це може сприяти ще більшій корупції

(закриття очей, формальну підкладку паперів). Якщо робити там, де йдуть кошти, то це буде більш дієво і тоді галузь буде пристосовуватися».

«Мають бути програми, які зацікавлюють підприємства займатися сталим розвитком: для чого вони це роблять і що вони з цього отримують. Державі просто потрібно прийняти програми, які вже відпрацьовані».

«Підприємства потрібно зацікавити, так само як раніше зацікавлювали підприємства Польщі, Німеччини, коли це все починалося. Це все про бізнес. Якщо ти виконуєш якісь правила, норми до сталого розвитку, ти від цього отримуєш якісь додаткові бонуси. Якщо ти починаєш виробляти біопаливо, ти не платиш акцизні збори на нафтопродукти. Якщо ти економиш CO₂, ти отримуєш премії на щось. Якщо ти робиш сівозміну, яка відповідає критеріям сталого розвитку, ти отримуєш дотацію на кожен га землі. Це не повинно робитися примусово, а добровільно. Для цього потрібно зацікавити підприємства цим займатися».

«Основна проблема в тому, що підприємства не йдуть шляхом сталого розвитку, тому що немає програми і немає стимулювання. Немає розуміння, навіщо їм це робити».

Додаток 1. Анкета для проведення глибинного інтерв'ю з експертами аграрного ринку на тему «Виклики та потенціал подальшого сталого розвитку середніх та великих аграрних підприємств в Україні»

1. Проблеми сталого розвитку та ризику невикористання принципів сталого розвитку в сільському господарстві України:
  - а) Проблеми: Забруднення води, ґрунту та повітря; зміна клімату; примусова праця, дитяча праця, погані умови праці; добробут тварин, втрата біорізноманіття, вирубка лісів, корупція, шахрайство, відмивання грошей тощо.
  - б) Ризики:
    - Ринкові ризики (недотримання відповідальної поведінки несе ризики для фінансового стану підприємств або перешкоджає доступу підприємств до фінансування та ринків продажу)
    - Репутаційні ризики (поганий імідж через безвідповідальну ділову практику)

- Регуляторні ризики (порушення існуючих правил, відсутність готовності дотримуватись ширших регуляторних змін)
- Ризики судового розгляду (ризики юридичних санкцій через недотримання законів)
- Операційні ризики (потенційні втрати від зовнішніх фізичних подій, включаючи, наприклад, війну та блокаду українських портів, а також екстремальні погодні явища, зміни клімату, споживчих вподобань, хвороби тварин, пандемія Covid-19 тощо)

2. Усвідомлення проблем сталого розвитку в сільському господарстві України:

- a. Наскільки дотримується аграрний сектор в Україні принципів сталого розвитку порівняно з іншими галузями промисловості та іншими (розвиненими) країнами?
- b. Чи існують в Україні нормативні акти, що стосуються конкретно проблем сталого розвитку?
- c. Чи є в Україні неурядові організації, які популяризують тематику чи сприяють сталому розвитку / корпоративній соціальній відповідальності / відповідальним інвестиціям?
- d. Який рівень обізнаності щодо сталого розвитку / цілей сталого розвитку / аспектів сталого розвитку (екологічних, соціальних, економічних, управлінських – ESG) серед аграрних підприємств в Україні?
- e. Який тип аграрних підприємств особливо залучений до вирішення проблем сталого розвитку? Агрохолдинги? Незалежні сільськогосподарські підприємства? Фермерські господарства?

3. Що роблять аграрні підприємства у сфері сталого розвитку:

- a) Чим займалися підприємства у сфері сталого розвитку до війни?
- b) Що зараз роблять підприємства? Як війна змінила діяльність/пріоритети підприємств у сфері сталого розвитку?
- c) Які пріоритети сталого розвитку підприємств? Які цілі сталого розвитку знаходяться в центрі уваги підприємств? Що робиться відповідно до екологічних, соціальних та економічних аспектів стійкості?
- d) Кого підприємства вважають своїми пріоритетними стейкхолдерами? Чому?
- e) Які інвестиційні потреби підприємств у сфері сталого розвитку?

Інвестиційні потреби, пов'язані зі сталим розвитком:

- Покращення інфраструктури (фізичної, соціальної)
- Проблеми постачання сільськогосподарської продукції на ринки, включаючи логістику та якість і безпечність продукції
- Створення потенціалу для підвищення врожайності сільськогосподарських культур та підвищення продуктивності тварин;
- Зокрема технологічні інновації та створення більш сталих моделей виробництва (дотримання сівозмін, точне землеробство, регенеративне землеробство, органічне землеробство, збереження ґрунту та води, інтегрована боротьба зі шкідниками тощо)
- Підвищення ефективності використання ресурсів (води, енергетичних ресурсів тощо)
- Покращення управлінської інфраструктури (впровадження нових підходів до управління персоналом, автоматизація та цифровізація управлінських систем, інтеграція електронних систем для управління виробництвом, земельними ресурсами тощо)
- Покращення умов праці для власних працівників
- Покращення біорізноманіття та екологічних умов (зокрема запобігання залишкам міндобрив у ґрунті та іншому забрудненню довкілля та природних ресурсів) на територіях діяльності підприємств та у місцевих громадах
- Покращення умов утримання сільськогосподарських тварин і т.п.

4. Рушійні сили інвестицій та ініціатив сталого розвитку:

- а) Що стимулює інвестиції у сталий розвиток аграрних підприємств з точки зору інвесторів/кредиторів?
- Необхідність відповідності вимогам сталого розвитку міжнародних фінансових установ (ЄБРР, IFC)
  - Зелене фінансування / стале фінансування
  - Необхідність дотримання вимог стійкості інших позичальників (комерційних банків)
  - Необхідність відповідати вимогам фондових ринків/бірж

- Нормативні вимоги (наприклад, Регламент ЄС про розкриття фінансової звітності (SFDR), Директива ЄС щодо нефінансової інформації, Директива ЄС щодо відновлюваних джерел енергії або будь-які місцеві українські вимоги)
- Інші драйвери.

b) Які є перешкоди для інвестицій у сталий розвиток?

Фактори: брак знань, недовіра серед підприємств та інвесторів, брак ресурсів тощо.

c) Які інвестиційні стратегії сталого розвитку мають інвестори?

Стратегії:

- Негативний скринінг (виключає інвестиційні можливості, які можуть завдати шкоди суспільству та/або навколишньому середовищу (наприклад, через забруднення, примусову працю, конфлікти)
- Позитивний скринінг (включає інвестиційні можливості в агробізнес, які можуть мати вищу ефективність порівняно з іншими аналогами з цільових питань (наприклад, пом'якшення зміни клімату, захист прав людини, збереження води)
- Інвестування ESG об'єднує (екологічні, соціальні та управлінські критерії (наприклад, пом'якшення наслідків зміни клімату, свобода об'єднань, податкові внески) для обґрунтування інвестиційних рішень, здебільшого для виключення випадків, які не відповідають таким критеріям)
- Інвестиції на тему сталого розвитку (зосереджені на підтримці конкретних рішень сталого розвитку, таких як інвестиції у відновлювані джерела енергії, стійке сільське господарство або інклюзивне фінансування)
- Впливове інвестування (спрямоване на створення позитивного соціального, економічного та екологічного впливу, який вимірюється та розкривається)

d) Які стратегії є пріоритетними, а які недопредставленими і чому?

e) Які стратегії інвестицій у сталий розвиток можуть з'явитися в Україні в майбутньому?

f) Сільськогосподарські підприємства також інвестують у сталий розвиток самотужки, тобто без залучення зовнішнього капіталу. Що стимулює інвестиції у сталий розвиток з точки зору самих підприємств?

Можливі мотиви таких інвестицій:

- Інструментальні (тобто важливі для безперешкодної діяльності підприємств), наприклад, турбота про громади, сільське населення, землевласників, власних працівників, інвесторів/акціонерів тощо
- Етичні (тобто важливі з моральної точки зору / точки зору людяності), наприклад, відчуття відповідальності власниками/менеджментом підприємств, відчуття себе частиною громади, де здійснює діяльність підприємство тощо

5. Сертифікація сталого розвитку та розкриття інформації

- a) Які добровільні стандарти сталого розвитку прийняті в українському сільському господарстві та наскільки вони взагалі поширені в Україні? Які підприємства застосовують ці стандарти?
  - b) Приклади добровільних стандартів сталого розвитку: GLOBALGAP, Rainforest Alliance, Organic, Fairtrade, ProTerra Foundation, Roundtable for Sustainable Soy, Bonsucro, приватні стандарти компаній харчової промисловості (Nestle, Pepsico, Unilever тощо)
  - c) Як аграрні підприємства звітують та вимірюють сталість?
  - d) Наскільки поширене завищення показників сталого розвитку підприємствами? Чи часто підприємства вдаються до надмірного представлення громадськості власних досягнень у сфері сталого розвитку / корпоративної соціальної відповідальності?
6. Процес підготовки українських аграрних підприємств до європейської інтеграції в плані сталого розвитку
- a) Наскільки просунутий в політичному плані процес підготовки аграрного сектора України до запровадження вимог Зеленої угоди/САП ЄС в рамках європейської інтеграції?
  - b) Наскільки війна сповільнила/прискорила цей процес?
  - c) Наскільки готові власне українські аграрні підприємства до відповідності вимогам Зеленої угоди/САП ЄС наразі?
  - d) Які кроки, на Вашу думку, має запровадити український уряд для прискорення процесу адаптації вимог Зеленої угоди/САП ЄС на українських аграрних підприємствах?

7. Якими є поточні (або ж, якщо важко оцінити, тоді довоєнні) результати інвестицій українських аграрних підприємств у сталий розвиток
- а) Приклади: площа земель під нульовим чи мінімальним землеробством; виробничі площі земель, що перебувають під наглядом безпілотників/супутників або площі, де застосовуються системи точного землеробства загалом (можна оціночно); кількість підприємств, що впроваджують добровільні стандарти сталого розвитку; обсяг інвестицій підприємств у сільську інфраструктуру; обсяги благодійних внесків на розвиток сільських територій/громад; площі земель під органічним виробництвом; обсяг інвестицій підприємств у меліоративні системи; обсяг інвестицій у добробут тварин; обсяг інвестицій у біоенергетику або ж поширеність потужностей з виробництва біоенергетики; обсяг інвестицій в технології екологічно чистого виробництва; обсяги інвестицій в біорізноманіття або, наприклад, площі насадження нових лісосмуг скорочення площ вирубки лісів та посадок; інвестиції в покращення умов праці власних працівників; дотримання гендерної рівності (частка працевлаштованих жінок, співвідношення між жінками і чоловіками в управлінському персоналі) тощо.
  - б) Скільки було інвестовано загалом у аграрному секторі України в сталий розвиток за останні 5-10 років (абсолютних, відносних оцінках).
8. Перспектива впровадження принципів сталого розвитку в аграрних підприємствах після закінчення війни:
- а) Оцінка потенціалу та існуючих викликів при запровадженні підходів сталого розвитку після закінчення війни;
  - б) Оцінка ризиків та пропозицій по управлінню ними після закінчення війни.

Примітка: частина питань не висвітлені в звіті, так як респонденти не володіють інформацією з цього приводу. Зокрема це стосується стратегій сталого розвитку.